

ΙΩΑΝΝΗΣ Ε. ΤΣΑΡΟΥΧΑΣ

Φιλολόγος - Συγγραφέας
Προϊστάμενος ΓΑΚ Σερρών

ΤΟ ΚΕΡΒΑΝΙ. Η ΕΤΗΣΙΑ ΕΜΠΟΡΟΠΑΝΗΓΥΡΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ

Ο θεσμός των εμποροπανηγύρεων είναι γνωστός από τα ομηρικά χρόνια και συνδεόταν με μεγάλες θρησκευτικές γιορτές. Είναι ενταγμένος στην αρχαία παράδοση και πολλών ανατολικών πολιτισμών. Στα χρόνια του Βυζαντίου είναι γνωστή η διεξαγωγή μεγάλων πανηγύρεων που συνδέονται με μεγάλες θρησκευτικές γιορτές, όπως η Πανήγυρη της Θεσσαλονίκης κατά τον εορτασμό του Αγίου Δημητρίου¹. Κατά τους 16ο, 17ο και 18ο αιώνες, σε όλη την Ευρώπη, διεξάγονταν ετήσια διεθνή πανηγύρια. Στην κεντρική Ευρώπη, ήταν φημισμένα τα δύο ετήσια πανηγύρια της Φρανκφούρτης και τα τρία της Λειψίας. Της Λειψίας κρατούσαν από μια εβδομάδα το καθένα. Εκκινούσαν την Πρωτοχρονιά, την τρίτη Κυριακή του Πάσχα και του Αγίου Μιχαήλ αντίστοιχα. Στη Νότια Γαλλία, φημισμένο το πανηγύρι της Μπωκαίρ, στο Ροδανό ποταμό. Περίφημα ήταν και τα πανηγύρια της Ανκόνας και 30 χλμ. βορειότερα της Σενιγάlias, στην Ιταλία, που προσέλκυαν Βόσνιους, Δαλματούς, Αλβανούς και Έλληνες εμπόρους. Τα πανηγύρια της Κεντρικής Ευρώπης συνδέονταν με αυτά της Ρωσίας μέσω της Βλαχίας και της Μολδαβίας. Επικοινωνούσαν όμως και με τα μεγάλα πανηγύρια της Βαλκανικής, στην Οθωμανική επικράτεια².

1 Για τις πανηγύρεις στο Βυζάντιο βλ. ενδεικτικά Βασιλική Δ. Παπούλια, *Από τον αρχαίο στον νεότερο πολυμερισμό, τόμος Α΄, Αρχαία φύλα-Βυζαντινή Οικουμένη*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 234-244. Επίσης, Άννα Ι.Λαμπροπούλου, «Οι πανηγύρεις στην Πελοπόννησο κατά τη μεσαιωνική εποχή», *Πρακτικά του Α΄ διεθνούς Συμποσίου: Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην Ελληνιστική και Ρωμαϊκή παράδοση*, 15-17 Σεπτεμβρίου 1988, Κ. Β. Ε. / Ε. Ι. Ε., Αθήνα 1989, σ. 291-310.

2 Για τις εμποροπανηγύρεις των Βαλκανίων κατά τους 16ο και 17ο αιώνα Suraiya Faroqhi, «The Early History of the Balkan Fairs», *Südost Forschungen* 37 (1978) 50-68.

Επί αιώνες διατηρήθηκαν μεγάλοι εμπορικοί δρόμοι που τα συνέδεαν μεταξύ τους σε ένα ιστό. Ο περιοδικός τους χαρακτήρας οφειλόταν στη δυσκολία των συγκοινωνιών που εμπόδιζε την παράδοση των εμπορευμάτων σε αυστηρά προδιαγεγραμμένο χρονικό διάστημα. Το γεγονός αυτό εξανάγκαζε τους εμπορευόμενους να προχωρούν στις αγορές τους από τους χώρους των πανηγύρεων. Κυριότερες αιτίες της διαιώνισής τους ήταν η προβληματική και ελλειμματική εμπορική λειτουργία των πόλεων, η αύξηση του όγκου των εμπορικών συναλλαγών και ο ρόλος τους ως σταθμών ανεφοδιασμού μικρότερων επαρχιακών πανηγυριών. Έσπαγαν, ως ένα σημείο, τα μονοπώλια των πόλεων αλλά και πρόσφεραν σε αφθονία προϊόντα που οι πόλεις στερούνταν.

Εκτός των άλλων διακρίνονταν και για την ποικιλία των συναλλαγών αλλά και το διεξαγόμενο χονδρεμπόριό τους. Όλα μαζί, μικρά και μεγάλα, συγκροτούσαν ένα δίκτυο μέσω του οποίου περιοδικώς εισάγονταν εμπορικά προϊόντα αλλά και συγκεντρώνονταν προς εξαγωγή και διάθεση τοπικά προϊόντα. Το συγκεκριμένο δίκτυο υποστήριζε και ένα είδος πιστωτικού συστήματος που βασιζόταν στην έκδοση συναλλαγματικών που εξοφλούνταν από το ένα πανηγύρι στο άλλο. Η καλή πίστη, βασικός παράγοντας οικονομικής προόδου σε οποιαδήποτε εποχή, διέπνεε τις συναλλαγές των εμπόρων και των αντιπροσώπων τους. Έμοιαζαν να παίρνουν τη μορφή χρηματιστηρίων της εποχής μιας και τα νομίσματα που κυκλοφορούσαν στους χώρους τους ήταν ποικίλα ενώ παρόντες ήταν οι αργυραμοιβοί.

Ακόμη, ήταν τόποι συναντήσεως διαφορετικών λαών και διαφορετικών θρησκευτικών οντοτήτων μέσα σε ένα ψυχολογικό κλίμα ελευθερίας. Τόποι, κατά κάποιο τρόπο, προσωρινής εκχειρίσεως γι' αυτό συνήθως και συνδέονται με μεγάλες θρησκευτικές γιορτές³. Ταυτόχρονα, ήταν και τόποι διασκέδασης. Θα μπορούσαν να συγκριθούν, ως ένα βαθμό βέβαια, λόγω της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας και της ιλιγγιώδους ανάπτυξης των επικοινωνιών, με τις σύγχρονες διεθνείς εμπορικές εκθέσεις. Τέτοιες είναι του Παρισιού, της Λυών, του Στρασβούργου, της Λειψίας,

3 Trajan Stoianovich, «Οι τύποι και οι μηχανισμοί της αγοράς», στο Σπύρος Ασδραχάς, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ΙΕ΄-ΙΘ΄ αιώνας*, έκδ. Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς, τ. 1ος, Αθήνα 2003, σ. 483-490.

του Ανόβερου, της Φρανκφούρτης και του Μιλάνου⁴.

Σαφής είναι η διάκρισή τους από τις κατά τόπους εβδομαδιαίες αγορές ή τις αγορές συγκεκριμένων αγοραπωλουμένων ειδών αλλά και από τα μικρά κατά τόπους ετήσια θρησκευτικά πανηγύρια. Η λέξη που αποδίδει πιστότερα στα τουρκικά την ουσία και το περιεχόμενο της μεγάλης εμποροπανήγυρης είναι η λέξη *panayir*⁵.

Η ετήσια εμποροπανήγυρη των Σερρών εντάσσεται στα μεγάλα βαλκανικά πανηγύρια των τελευταίων αιώνων του Οθωμανικής περιόδου. Έμεινε στην ιστορία με το χαρακτηριστικό όνομα Κερβάνι το πρώτο συνθετικό της τουρκικής λέξης *kervanserayi*. Το έλαβε από το Καραβάνσεράϊ ή Καραβάνσαράϊ, ένα τυπικό οθωμανικό κτήριο, μέσα στο οποίο διεξαγόταν⁶. Ένα ορθογώνιο δηλαδή διώροφο κτήριο φυλασσόμενο κατά τη νύκτα, με πύλη εισόδου, με εσωτερική αυλή γύρω από την οποία αναπτύσσονταν περιμετρικά πολλοί μικροί αποθηκευτικοί χώροι. Στις πηγές, το

4 Κ. Καρανάτσης, «Οι ετήσιες εμπορικές αγορές στην Ήπειρο (17ος–18ος αι.): συμβολή στη μελέτη της εμποροπανήγυρης», *Τα Ιστορικά*, 11/21, (Δεκ. 1994) 311–338.

5 Η ελληνική λέξη πανήγυρις (πᾶν + ἄγυρις) πέρασε στα τουρκικά ως *panayir* και ως ταξιδεύτρα λέξη επέστρεψε, κυρίως στα βόρεια ελληνικά ιδιώματα, ως παναίρ(ι) το. Οι εβδομαδιαίες αγορές ή οι αγορές συγκεκριμένων αγοραπωλουμένων ειδών αποδίδονται στα τουρκικά με τον όρο *razar*, όπως βέβαια και στα νεοελληνικά: παζάρι, το.

6 Η λέξη της ελληνικής μεσαιωνικής *καρβάν(ι)* προέρχεται είτε από απευθείας από την αρχική λέξη της περσικής *Kār-wān-i* ή από το γαλλικό *caravane* και το παλιό ιταλικό *caravana*. Παράγωγο της ίδιας τουρκικής λέξης *kervanserayi* ή *karvansarayi* είναι και η ονομασία *Καρβασαράς*, εκτός των άλλων και γνωστό τοπωνύμιο στην Ελλάδα. Για τις λέξεις *καρβάνι* το, *καρβάνσαράι* το, και *καρβανσεράι* το, βλ. *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, έκδ. Ινστιτ. Νεοελλ. Σπουδών [Ιδρύματος Μ. Τριανταφυλλίδη] του Α.Π.Θ., (1η ανατύπωση) Θεσσαλονίκη 1999, στις λέξεις. Για τον αρχιτεκτονικό τύπο του *καρβάνσαράϊ*, τις διαφορές του με τα χάνια και τους διάφορους τύπους χανιών: Ελένη Γαβρά, «Χάνια και *Καρβάν σεράγια* από τη Θεσσαλονίκη έως την πόλη των Σερρών και γύρω απ' αυτήν, από το 1774 έως το 1913», *Μακεδονικά* 25 (1985–86) σ. 143–179 και Πασχάλης Ανδρούδης, *Χάνια και καρβάν-σεράγια στον ελλαδικό χώρο και στα Βαλκάνια*, έκδ. Πολιτιστικής Ολυμπιάδας–Οργανισμού Προβολής Ελληνικού Πολιτισμού, Αθήνα–Θεσσαλονίκη 2004.

συγκεκριμένο καραβάν σαράϊ των Σερρών εγγράφεται και ως Κερβάν παζαρί, Κερβάν παναϊρλί, Κερβάν-χανέ ή Κερβάν-χανί. Δε σχετίζεται με την καθιερωμένη ως σήμερα λαϊκή αγορά των Σερρών που γίνεται κάθε Τρίτη⁷.

Στην περίπτωση της ονομασίας της εμποροπανήγυρης των Σερρών συνταυτίζονται απόλυτα ο τόπος τέλεσης, το κτήριο, με την ίδια την εμποροπανήγυρη, γεγονός ιδιαίτερο.

ΙΑΡΥΣΗ

Το αρχικό καραβάν σαράϊ της πανήγυρης θεωρήθηκε κατασκευή της πρώτης δεκαετίας του 16ου αιώνα. Ως ιδρυτής του προτάθηκε ο μεγάλος βεζίρης του Βαγιαζίτ Β΄, ο Αλί Πασάς, ο Ευνούχος [=Απελεύθερος] (Hadim [Atık] Alî Paşa)⁸. Σήμερα, η ίδρυσή του αποδίδεται στον Αλή Πασά (Alî Paşa), γιο του Τσανταρλί Καρά Χαλίλ Χαϊρεντίν Πασά (Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa) που έχτισε το Εσκή Τζαμί (Eski Cami), και εντάσσεται στις πρώιμες προσπάθειες των Οθωμανών να δημιουργήσουν υποδομές στην πόλη. Ως στοιχείο αυτής της ταύτισης χρησιμοποιήθηκε η καταχώρηση ανάμεσα στους φορολογούμενους μουσουλμάνους της πόλης και ενός Χαμζά, υπευθύνου του καραβάν-σαράϊ (Hamza kerbansarayı) στα φορολογικά κατάστιχα (Tapu Tahrir) γνωστά ως T.T. 3, του αρχείου του Πρωθυπουργού (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) της Τουρκίας, που χρονολογούνται στα έτη 1454/1455. Φαίνεται δηλαδή πως το καραβάν σαράϊ είναι σε λειτουργία το 1455⁹ και η ίδρυσή του ανάγεται στο δεύτερο τέταρτο του 15ου αιώνα. Σύμφωνα με την οθωμανολόγο Ευαγγελία Μπαλτά στα κατάστιχα του τέλους του

7 Ως το 1836 διεξαγόταν κάθε Κυριακή. Έκτοτε, μετά από παράπονα των χριστιανών των Σερρών και σχετική απόφαση του καδή Σερρών, ύστερα από Σουλτανική έγκριση, καθιερώθηκε η διεξωγή της κάθε Τρίτη. M. Akif Erdoğan, «18.-19. Yüzyıl Osmanlı Panayırıları ve Hafta Pazarlarına Dair Belgeler-I», *OTAM* 5 (Άγκυρα, 1994) 49-130, στο έγγραφο 63, σ. 126-127.

8 Τάσος Καραναστάσης, «Ο νεομάρτυρας Ιωάννης ο Σερραϊός και η ακολουθία του», *Βυζαντινά* 16, (1991) σ. 231-232, σημ. 100, όπου και βιβλιογραφία.

9 Για τις σχετικές επισημάνσεις βλ. Φωκίων Κοτζαγεώργης, *Πρώιμη Οθωμανική πόλη. Επτά περιπτώσεις από τον νοτιοβαλκανικό χώρο. Αδριανούπολη-Σέρρες-Καστοριά-Τρίκαλα-Λάρισα-Θεσσαλονίκη-Ιωάννινα*. Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2019, σ. 94-95, σημ. 33.

15ου αιώνα εντοπίζεται συνοικία με το όνομα *Kervan* μεταξύ των μη μουσουλμανικών συνοικιών, ενώ στο κατάστιχο Τ.Τ. 167 (χρονολ. 1530) εγγράφονται δύο καρβάν σεράγια που τροφοδοτούν με τα έσοδά τους συγκεκριμένα βακούφια. Το ένα, με τα έσοδά του από τη φορολογία και τα ενοίκια των μαγαζιών του συντηρεί μια δερβίσιμη μονή (ένα *zaviye*) του *Çandarlı Ali Paşa*¹⁰.

Ο ΤΟΠΟΣ ΤΕΛΕΣΗΣ

Ο χρονικογράφος και ιερέας των Σερρών Παπασυναδινός περιγράφοντας την εκτέλεση του Σερραίου Αλεξανδρή, με το προσωνύμιο Ταταρχάνης, μας παραδίδει κάποιες ενδείξεις για τη θέση του (§ 22. 1-2, 18-19): *Τῷ αὐτῷ χρόνῳ [ζ'ολθ'=1629], Ἰουνίῳ, εἰς τὰς ἡ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, // ἐκρέμασαν οἱ Τοῦρκοι τὸν Ἀλεξανδρὴ τὸν Ταταρχάνη... Καὶ τὸν ἐκρέμασαν εἰς τὸν κάτου τὸν καρβασαρά εἰς τὴν ἄκρην τοὺς ἀπατζήδες*¹¹. Στην επόμενη παράγραφο (§23) του χειρογράφου του περιγράφει την πυρκαγιά του 1630 με επιπλέον τοπογραφικές πληροφορίες που μας επιτρέπουν την ταύτιση αυτού του καρβασαρά με το Κερβάνι. Την ταύτιση πραγματοποίησε ο αείμνηστος Τάσος Καραναστάσης¹². Η πυρκαγιά ξέσπασε μέσα στα εργαστήρια της συντεχνίας των χαλάτσηδων και επεκτάθηκε στα εργαστήρια των υπόλοιπων συντεχνιών μεταξύ αυτών και των απατζήδων ή αμπατζήδων, δηλαδή των κατασκευαστών αμπά, ενός

10 E. Balta, *Les vakifs de Serrès et de sa region (XVe-XVIe s.)*. Un premier inventaire, μετάφρ. Ε Karagiannis, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, αρ. 53, Αθήνα 1995, σ. 116-117. Σύμφωνα με ενοικιαστικό συμβόλαιο του 1916, ο πρώην κάτοικος Σερρών Μουσταφά Χιλμί βέης, γιος του Χατζή Αλή Εφένδη Κοτζά Αγά Ζαδέ, και διοικητής του Μαρντίν ενοικιάζει, μέσω πληρεξουσίου του, ένα μαγαζί του στο μικρέμπορο Ασέρ Ιχασκέλ που βρίσκεται στη συνοικία Κερβάν Χάνι. Θεωρούμε ότι η συγκεκριμένη εγγραφή διατηρεί την χρήση του ονόματος ως ονόματος συνοικίας. Τμήμα Γ.Α.Κ. Σερρών, αρχείο συμβολαιογράφου Κ. Τριανταφυλλόπουλου, ΑΒΕ: 229, κοντί 3, αρ. συμβολαίου 1996 /19-4 -1916 [με το παλαιό ημερολόγιο].

11 *Αναμνήσεις και συμβουλές του Συναδινού, ιερέα Σερρών στη Μακεδονία (17ος αιώνας)*, επιμ. Paolo Odorico με τη συνεργασία των Σ. Ασδραχά, Τ. Καραναστάση, Κ. Κωστή, Σ. Πετμεζά, έκδ. Association "Pierre Belon".

12 *Αναμνήσεις και Συμβουλές του Συναδινού*, ό.π. [Σημειώσεις από τον Αναστάσιο Καραναστάση], σ. 369-370.

είδους βαμβακερού υφάσματος¹³. Το μεγαλύτερο μέρος των εργασιών των συντεχνιών που περιγράφονται ήταν συγκεντρωμένα κοντά στην κεντρική αγορά (Ορτά-τσαρσί) και σε θέσεις πολύ κοντά στο Μπεξεστένι. Από το κείμενο του Παπασυναδινού προκύπτει ύπαρξη και άλλου δεύτερου καρβασαρά πιο βόρεια, ίσως στη δικαιοδοσία αγιορείτικης μονής.

Είναι αλήθεια ότι όλες οι γνωστές ως τότε πυρκαγιές της οθωμανικής περιόδου της πόλης, δηλαδή αυτές του 1630, του 1638/39, του 1714 και του 1763 ξέσπασαν στους χώρους της αγοράς. Σαφή αναφορά σε καταστροφή του Κερβανιού, όπου διεξαγόταν η ετήσια εμποροπανήγυρη, συναντούμε μόνο στην πυρκαγιά του 1763. Η περιγραφή της πυρκαγιάς εγγράφεται σε χρονική σημείωση του με αριθμό 1418 χειρογράφου της Ιεράς Μονής Βατοπεδίου, προσφέροντάς μας μάλιστα και αρκετά τοπογραφικά στοιχεία για τη θέση του, που δημοσίευσε ο λάτρης της ιστορίας της πόλης μηχανικός Νίκος Ζ. Νικολάου¹⁴. Η καταστροφή του Κερβανιού τονίζεται ιδιαίτερα: «1763: δεκεμβρίου: 28 ήμερα πέμπτη εις τὸ ἀξιαμ ναμαζι ἔγινεν πυρκαϊά εις σέρῶας μὲ σφοδρὸν ἄνεμον καὶ ἐκράτησεν ὥρας 9: ἔνναία. καὶ ἐκάϊ τὸ κερβὰν χάνι μὲ ἱκανὰ ὀσπήτια, καὶ τὰ ἐργαστήρια τὰ ὑποκάτω αὐτοῦ ὅλα ἕως εις ἄντικρις τοῦ τζιαμίου τὸ χωρίζων τοὺς κερχανάδες...».

Ο Δημοσθένης Μέλφος¹⁵, εκλεκτό μέλος του εμπορικού κόσμου αλλά και λόγιος με ιδιαίτερες πνευματικές ενασχολήσεις, αναφερόμενος στα αίτια της μεγάλης πυρκαγιάς της πόλης του 1849 και θέλοντας να εξάρει την αξία της πανήγυρης υπογραμμίζει¹⁶: «Διὰ τὰ

13 Για τους αμπατζήδες αλλά και όλες τις συντεχνίες των Σερρών: Χαράλαμπος Βουρουτζίδης, *Συντεχνίες και επαγγέλματα των Σερρών από τα τέλη του 15ου αιώνα έως και τις αρχές του 20ού*, έκδ. περιοδικού *Γιατί*, αριθ. 18, Σέρρες, 1995.

14 Ν. Ζ. Νικολάου, *ό.π.*, σ. 138.

15 Για τον Δ. Μέλφο Βασίλης Γιαννογλούδης, «Τα τραγικά γεγονότα προ της απελευθέρωσης των Σερρών (29-6-1913) με τη ματιά του βουλευτή Σερρών Δημοσθένη Μέλφου» *Σερραϊκά Σύμμεικτα* 2 (2013), σ. 157-178.

16 Δημοσθένης Μέλφος, «Η μεγάλη πυρκαϊά της πόλεως Σερρών της 28^{ης} Ιουνίου του έτους 1849», *Σερραϊκόν Ημερολόγιον* (1939) σ. 61-63. Ο Δ. Μέλφος εντόπισε σε κώδικα του αρχείου της Ι.Μ. Βατοπαιδίου και δημοσίευσε στην εν λόγω εργασία του επιστολή του Νικηφόρου Μοναχού Βατοπαιδινού προς τους ηγούμενους των μετοχιών της μονής στη Ρουμανία με περιγραφή της πυρκαγιάς. Την άποψη τυχαίου γεγονότος υποστή-

αίτια της πυρκαϊᾶς τοῦ 1849 αἱ πληροφορίες ἀλληλοσυγκρούονται. Ἄλλαι μὲν λέγουν, ὅτι ἦτο ἐντελῶς τυχαία και ἔλαβε τὰς τεραστί-
 ας διαστάσεις της τότε, ἐλλείπει πυροσβεστικῶν μέσων, ἄλλαι
 ὅμως πληροφορίες ἐπιμένουσιν, ὅτι ἐτέθη αὕτη ὑπὸ ἐχθρῶν, διότι
 ἐφθόνουν τὴν ἀκμὴν καὶ τὸν πλοῦτον τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων Σερ-
 ραίων, ἧτις ὁσημέραι ηὔξανε και εὐωδοῦτο, χάρις εἰς τὴν κατ' ἔτος
 τελουμένην ἐν Σέρραις μεγάλην ἐμπορικὴν Πανήγυριν ὑπὸ τὸ ὄνομα
 Κιρβάνι. Κατὰ τὴν ἐμπορικὴν ταύτην πανήγυριν, ἦν ἀμυδροῦς πλέ-
 ον ἐνθυμοῦνται οἱ πολὺ γεροντώτεροι ἡμῶν, διεξήγοντο τεράστι-
 αι ἐμπορικαὶ ἀνταλλαγαί. Κατήρχοντο μεγαλέμποροι ἐξ ὅλης τῆς
 Βαλκανικῆς Χερσονήσου, τῆς Βοσνίας, τῆς Ἐρζεγοβίνης καὶ αὐτῆς
 τῆς Ἰταλίας καὶ τινες ἐκ Γερμανίας». Μπορεῖ κανεῖς να υποθέσει ὅτι
 σε μια τόσο μεγάλη καταστροφή σαν αὐτή του 1849 το Κερβάνι δεν
 ἔμεινε αλώβητο.

Λίγα χρόνια μετὰ τὴν πυρκαγιά του 1849, στις 22 Ἰουνίου του
 1855, ἐνέσκηψε νέος ἐμπρησμός στο ἴδιο πολὺπαθο ἐμπορικὸ κέν-
 τρο της πόλης, σε θέση γνωστή στη δυτικὴ πλευρὰ των παλιῶν
 βυζαντινῶν τειχῶν, κοντὰ στο Μπεξεστένι. Κατασβέστηκε αφοῦ
 ἔκαψε τριάντα ἐργαστήρια ἐλληνικά και εβραϊκά¹⁷.

Πολύτιμο για τὴν ὄψη της πόλης κατὰ τὴν Οθωμανοκρατία
 εἶναι τὸ χειρόγραφο σχέδιο του 1832 που παρέδωσε ὁ πρόξενος
 της Αυστροουγγαρίας στην Θεσσαλονίκη (1833–1835) Wilhelm
 Chambert και σήμερα ἀπόκειται στο Τμήμα Ἀρχείου Πολέμου των
 Κρατικῶν Ἀρχείων της Αυστρίας, στη Βιέννη¹⁸. Πρόκειται για ὀρ-

---

ριξε ὁ Νίκος Νικολάου: Ν. Ζ. Νικολάου, «Ἡ μεγάλη πυρκαγιά του 1849»,
Σερραϊκά Ἀνάλεκτα 1 (1992) σ. 136–151. Ὅπως ὅμως ἀποδείχθηκε, υπήρ-
 ξε ὀργανωμένο σχέδιο πυρπόλησης της πόλης: Γιώργος Κουτζακιώτης,
 «Ἡ μεγάλη πυρκαγιά των Σερρών (1849)», *Σερραϊκά Χρονικά* 14 (2002)
 σ. 85–94.

17 Ἡ πυρκαγιά ἐκδηλώθηκε στη διάρκεια ἐπίσκεψης Βατοπαιδινῶν μον-
 αχῶν στο Εικοσιφινίτικο μετόχι της Παναγίας της Λιόκαλης, ὡς συνο-
 δῶν της Ἁγίας ζώνης. Ἀναλυτικὴ παρουσίαση στο Νικόλαος Μ. Μπονό-
 βα, «Τὸ ταξίδι μοναχῶν με τὴν ἁγία ζώνη της Θεοτόκου ἀπὸ τὴ Μονὴ
 Βατοπαιδίου στην Παναγία Λιόκαλη Σερρών και ἡ πυρκαγιά της πόλης
 (1855)», *Σερραϊκά Σύμμεικτα* 3 (2016) σ. 97–124.

18 Για τὴ δημοσίευση του χάρτη και σχόλια Mihailo St. Popović, «Die
 fünf vorzüglichsten Städte Macedoniens auf Plänen des k.k. Konsuls
 Wilhelm von Chambert aus dem Jahre 1832», *Thetis* 18 (Mannheim, 2011)
 σ. 187–196.

θωγόνιο κτήριο με κόκκινο περίγραμμα, με την ένδειξη: Kervan Han [Παράρτημα, Εικόνα.1, αρ.1]. Η προβολή αυτού του σχεδίου πάνω σε ένα σύγχρονο (του 1980) χάρτη της πόλης¹⁹ αποδίδει τη θέση του νοτίως της σημερινής οδού Ερμού που οδηγεί στο Δημαρχείο της πόλης, στο Τμήμα του Οικοδομικού Πολυγώνου 184 που περικλείεται από τις οδούς Ερμού, Ναυάρχου Βότση, Ανδρέα Δημητρίου και Παναγή Τσαλδάρη. Φαίνεται μάλιστα πως η θέση του προβάλλεται και σε μια μικρή επιφάνεια της σημερινής οδού Ερμού. Όπως μπορεί σήμερα να παρατηρήσει κανείς στο σχέδιο του 1832, οι αποστάσεις μεταξύ των κεντρικών γνωστών θέσεων των ιστορικών κτηρίων της πόλης δεν είναι ακριβείς, όπως για παράδειγμα μεταξύ του Μπεξεστενιού και του Εσκή τζαμί [Παράρτημα, απόσπ. χάρτη, αρ. 2 και 3]. Το γεγονός αυτό δε μειώνει καθόλου την αξία του. Αναμφίβολα, αποτελεί μοναδική πηγή για την τοπογραφία της πόλης. Πέραν των άλλων μας πληροφορεί πως το Κερβάνι επαφτόταν του κύριου συγκοινωνιακού κόμβου (βρισκόταν νοτίως αυτού) που ένωνε την πόλη με τη Θεσσαλονίκη αλλά κυρίως με το Σιδηρόκαστρο και επομένως με τη Βαλκανική και την Ευρωπαϊκή ενδοχώρα.

Ο δημοσιογράφος και λογοτέχνης Σταύρος Κοταμανίδης που μέσα από τις στήλες του εικοσάτομου περιοδικού του διέσωσε πολλές προφορικές μαρτυρίες εντοπίζει το Κερβάνι, εξήντα μέτρα πιο ανατολικά, στο πρώην εμπορικό κατάστημα του Κύρου Ι. Κύρου, επί χρόνια

---

19 *Ιστορικά Αποτυπώματα, αποτύπωση της ιστορικής διαδρομής των Σερρών και της ευρύτερης περιοχής, μέσα από εθνογραφικούς, πολεοδομικούς και άλλους χάρτες από την αρχαιότητα μέχρι και τον 20ό αιώνα*, έκδ. Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας-Περιφερειακής Ενότητας Σερρών, Σέρρες 2013, αριθμ. Χαρτών 18, και 18^α, επεξεργασία Γιάννης Μούρτος. Ανάλυση και σχόλια στο ίδιο, Αλέκα Καραδήμου Γερόλυμπου, «Ιστορία και Αστικός χώρος. Οι χάρτες στους ρυθμούς του χρόνου», σ. 35-43. Επιπλέον, για τα τοπογραφικά δεδομένα της αγοράς της πόλης Ελευθέριος Παναγιωτόπουλος, Γεώργιος Καριώτης, Γλυκερία Καριώτου, «Η αγορά της πόλης των Σερρών πριν και μετά την καταστροφή του 1913. Μια χαρτογραφική προσέγγιση», *Σέρρες 1900-1940, Χώρος και Ιστορία*, Τμήμα Εκδόσεων και Βιβλιοθήκης Τ.Ε.Ι. Σερρών, Σέρρες 2008, σ. 115-116, 119. Στη σ. 116, δημοσιεύεται φωτογραφία που ανήκει στο Ε.Λ.Ι.Α. με τον υπότιτλο: Άποψη της αγοράς. Το Κερβάνι. Χωρίς παραπάνω σχόλια για το κτήριο.

προέδρου του Εθνικοθρησκευτικού Συλλόγου «Αναγέννησις»²⁰.

Ο Πέτρος Πέννας, γεννημένος το 1902 ανατρέχει με νοσταλγία στα παιδικά του χρόνια, όταν σεργιάνιζε στα σοκάκια της πόλης και αναζητούσε παιχνίδια και υποδήματα στο ξακουστό Κερβάνι. Μάλιστα το τοποθετεί στη δυτική έξοδο της κεντρικής αγοράς των Σερρών, του Ορτά-Τσαρσί και αριστερά των «Σκεπαστών» των μαγαζιών δηλαδή που ήταν χτισμένα παράλληλα με το Ορτά-Τσαρσί και κοντά στην αγορά των παπλωματάδων (Γιοργαντζιλάρ). Το περιγράφει ως ένα είδος κυκλικής στοάς με μαγαζιά γύρω-γύρω αλλά και ως ωχρή μικρογραφία του Κερβανιού του παλιού καιρού²¹. Φυσικά, η καταστροφή της 29ης Ιουνίου του 1913 δεν άφησε κάποιο ίχνος του Κερβανιού.

Όμως, φαίνεται πως οι λειτουργίες και τα καταστήματα της ετήσιας εμποροπανηγυρης στεγάστηκαν παράλληλα για λίγα χρόνια ως την τελική της παύση, εκτός του παλιού και σε νέο Καραβάνσαράϊ, βορειότερα, στη συνοικία του Γαζί Εβρενός. Ο ιστορικός και λογοτέχνης Γιώργος Καφταντζής μετά από έρευνα στο αρχείο της Κτηματικής Υπηρεσίας Σερρών εντόπισε σε κτηματολογικό κώδικα το οικόπεδο του νέου Κερβάν-χαν με αριθμό κτήματος 1876 της τέως Δ.Α.Μ.Κ. και έκταση 2.387 τ. μ.²². Ο συνδυασμός αυτής της πηγής με πρόσθετα στοιχεία της έρευνας μας οδηγεί στην ταύτιση αυτής της θέσης²³. Επιπλέον, σύμφωνα και με τις αναμνήσεις του

20 Ο Σταύρος Κοταμανίδης δημοσιεύει δύο φωτογραφίες του καταστήματος κατά το 1934. Βλ. *Πανσερραϊκό Ημερολόγιο* 13 (1987) σ. 192, που σύμφωνα με τον υπότιτλο τους, τοποθετείται στη βορειοδυτική γωνία της συμβολής των οδών Ερμού και τέως Ρούσβελτ και παλιότερα Αθηνάς, σήμερα Εμμανουήλ Ανδρόνικου. Εκεί τοποθετεί και το Κερβάνι.

21 Πέτρος Θ. Πέννας, «Σέρρες: η όμορφη πολιτεία της Ανατολικής Μακεδονίας, Ταξίδια στα περασμένα (Σαν ιστορία και σαν παραμύθι)», *Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια των Νέων Χάρη Πάτση*, τόμ. Β', Αθήνα 1965, σ. 315-316. Ο ίδιος, *Ιστορία των Σερρών από της αλώσεως αυτών υπό των Τούρκων μέχρι της απελευθερώσεώς των υπό των Ελλήνων, 1383-1913*, Αθήνα 1966², σ. 366-369.

22 Γιώργος Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως και της περιφέρειάς της*, 3ος τ., Θεσσαλονίκη 1998, σ. 313, σημ. 259.

23 Σύμφωνα με συμβολαιογραφικό έγγραφο της πόλης (Τμήμα Γ.Α.Κ. Σερρών, αρχείο συμβολαιογράφου Κων/νου Τριανταφυλλόπουλου, ΑΒΕ:229, κουτί: 16, αρ. 8.459 / 4-1-1922) ο Νουρουλλάχ Μπεκίρ Βέης διαθέτει στη σύζυγό του τα συνεχόμενα δύο νοτιοανατολικά δωμάτια του πρώτου πα-

τώματος της διωρόφου οικίας του και «τὸ ἐν τῇ αὐτῇ μαγειρεῖον... καὶ τὴν αὐτὴν μέχρι τὸ καμπιτζίκι (μικρὰς θύρας) δι' ἧς θύρας συγκοινωνοῦν μὲ τὸ οἰκόπεδο τοῦ Κερβάν Χάνι». Η οικία του Νουρουλλάχ βέη σωζόταν ως το 1982, χρονιά που κατεδαφίσθηκε, και βρισκόταν σε οικόπεδο βορείως της οδοῦ Κρέσνας, στην κατοχή κληρονόμων τριῶν ἀδελφῶν της οικογένειας Πούλιου, ὅπου σήμερα και οι δύο Ποτοποιεῖς. Ως δυτικὸ ὄριο του ως ἄνω οικόπεδου του Κερβανιού αναφέρεται τὸ «Τσιφλίκιον του Νουρουλλάχ Μπέη», με αρ. κτήματος 1875. Μετά ἀπὸ ἐρευνα, εντοπίσαμε τὸ οικόπεδο του Νέου Κερβανιού στο Ἀνατολικὸ Τμήμα του 282 σημερινῦ οικόδομικοῦ τετραγώνου, ὅπου οι πολυκατοικίες της οδοῦ Κ. Σταμούλη 24 ως 34, που περικλείεται βόρεια ἀπὸ τὴν οδὸ Παπαφωτίου (πρῶην Ξάνθης) νότια ἀπὸ τὴν οδὸ Σταμούλη, δυτικὰ ἀπὸ τὸ συνεχές οικόδομικὸ συγκρότημα κληρονόμων Πούλιου και οικογένειας Βήτου, με νότιο σημεῖο επαφῆς των δύο οικιστικῶν συνόλων τὴν ἔνωση των οδῶν Κρέσνας και Κωνσταντίνου Σταμούλη, ἐναντι της οδοῦ Αιχμαλώτων 1916–18, (πρῶην Ομήρων), και ἀνατολικά με της ἀναβαθμίδες της οδοῦ Πλαταίων. [Παράρτημα. Εικόνα 2.]. Ο Νουρουλλάχ Βέης (Νουρλὰς, κατὰ τους συγκαίρινοὺς του Σερραῖοὺς) ἦταν συγγενῆς του πρῶτου δημάρχου Σερρών Ἀκὴλ Βέη και περηφανευόταν ὅτι ἦταν Οσμανλῆς, δηλαδή ἀπόγονος των πρῶτων Οθωμανῶν. Τὸ νέο Κερβάνι χτίστηκε σε ἓναν ἀπὸ τους πρῶτους οικιστικοὺς πυρήνες της Οθωμανικῆς κατάκτησης. Στο σύγχρονο οικόδομικὸ τετράγωνο που περικλείεται δυτικὰ ἀπὸ τὴν οδὸ Μιαούλη, βόρεια ἀπὸ τὴν οδὸ Κρέσνας, ἀνατολικά ἀπὸ τὴν οδὸ Ομήρου και νότια ἀπὸ τὴν οδὸ Ρακιτζῆ εντοπίζεται και ἡ θέση του Τζαμιού του Γαζί Εβρενός που σωζόταν τουλάχιστον ως τὸ 1928 (Παράρτημα, ἀπόσπασμα χάρτη, αρ. 4), ὅπου ἡ θέση του τζαμιού που αναφέρεται μάλιστα ως Γαζὶ Γκαβρανός. Ἡ ονομασία αὐτὴ εἶναι ἐξέλιξη της ονομασίας Γαζί Εβρενός, με ἐνδιάμεση τὴ Γαζὶ Γκαβρανός. Και οι τρεῖς ονομασίες ἀπαντῶνται σε πολλὰ κτηματολογικὰ ἐγγράφα των ἀρχῶν του 20οῦ αἰῶνα). Στη θέση των σημερινῶν δημοτικῶν σχολείων 15ου και 21ου λειτουργοῦσε, ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Οθωμανικὴ Σχολή. Στη θέση αὐτὴ ἀρχικά κτίστηκε τὸ Νοσοκομεῖο Προσφύγων που μετὰ τὴν κατάργησή ως τα μέσα της δεκαετίας του 1950 στέγασε Φυλακές. Τὴν εὐθύνη της λειτουργίας του τζαμιού και της Οθωμανικῆς Σχολῆς τὴν εἶχε ἡ οικογένεια του Νουρουλλάχ Μπέη. Παραδίδεται ὅτι ἐπισκεύασε και τις μαρμάρινες βρῦσες της συνοικίας. Τις πληροφορίες οφείλω στον κ. Στέλιο Πούλιο, τέως Δημοτικὸ ὑπάλληλο Δήμου Σερρών, τον ὁποῖο εὐχαριστῶ και ἀπὸ αὐτὴ τὴ θέση. Ο Νουρουλλάχ Μπέης, πιθανότατα, ἦταν γόνος της οικογένειας των Çandarlı. Σύμφωνα με τον ἐκλογικὸ κατάλογο της πόλης του 1915, ἀσκούσε, πρὶν τὸ 1913, τὸ ἐπάγγελμα του συμβολαιογράφου. Στην ως ἄνω συμβολαιογραφικὴ πράξη αναφέρεται ως συμβολαιογράφος και κτηματίας. Σύμφωνα με τον Νατάλη Πέτροβιτς ἦταν και

Σερραίου Οθωμανού Εσάτ Βέη²⁴ (1877–1963), γιου του προτελευταίου μουφτή Σερρών Φετουλάχ Φεχμί Εφέντη, στα παιδικά και νεανικά του χρόνια υπήρχαν δυο καρβάν–σεράγια, ένα παλιό και ένα καινούργιο. Το παλιό Κερβάν–Χάνι βρισκόταν κοντά σε μεγάλη αλάνα ανάμεσα στο Ορτά–Τσαρσί και στην αγορά των παπλωματάδων. Είχε 300 μαγαζιά. Το καινούργιο Κερβάνι χτίστηκε στη συνοικία του Γαζί Εβρενός. Είχε 400 μαγαζιά και συγκριτικά με το παλιό ήταν πολύ καλύτερο (Παράρτημα. Κείμενο 2, σελ. 46, § 2). Την παράλληλη λειτουργία τους στα ίδια χρόνια επιβεβαιώνει και ο Σερραίος, εβραϊκής καταγωγής, Mercado Covo²⁵.

Πρόσθετες μικροτοπωνυμικές μαρτυρίες του παραδοσιακού χώρου διεξαγωγής της πανήγυρης μας προσφέρουν τα συμβολαιογραφικά αρχεία της πόλης, των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα, που συμβλήθηκαν μετά το 1913. Εκτός της ονοματοδότησης της ομώνυμης συνοικίας του Κερβανιού εγγράφονται χαρακτηριστικά μικροτοπωνύμια: Κερβάν χαν²⁶, Κερβάν χανι²⁷, παρά το Κερβά-

---

άμισθος πρακτικός γιατρός λόγω και της οικονομικής του επιφάνειας, ειδικός της χρυσής ικτέρου, και έμενε στη συνοικία Γαζί Εβρενός. Νατάλης Πέτροβιτς, «Λαογραφικά Σύμμεικτα Σερρών» *Σερραϊκά Χρονικά* 1 (1953) σ. 121–122.

24 Mehmet Esat Serezli, *Memleket Hatıraları*, επιμ. Aynur Koçak–İbrahim Şirin–Faruk Yavuz, Άγκυρα, 2012, σ. 46–50. Για τον Εσάτ Βέη βλ. επιπλέον Hacı Veli Aydın, «Οι πρώτες τουρκικές εφημερίδες των Σερρών Siroz και Hançer», *Τουρκολογικά*, Τμηματικός τόμος για τον Αναστάσιο Κ. Ιορδάνογλου, επιμ. Γιώργος Σαλακίδης, εκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 167, σημ. 15. Την υπόδειξη της πηγής, όπως και τη μετάφραση τμημάτων του βιβλίου που αφορούν το Κερβάνι και παρατίθενται στο παράρτημα (Κείμενο 2) οφείλω στον ιστορικό και φίλο Hacı Veli Aydın, αναπληρωτή καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Namık Kemal του Tekirdağ (Ραιδεστού). Τον ευχαριστώ και από τη θέση αυτή.

25 Mercado Covo, *Aperçu historique sur la communauté de Serrès*, έκδ. Centre de Recherches sur le Judaïsme de Salonique, Tel Aviv 1962, σ. 24.

26 Τμήμα Γ.Α.Κ. Σερρών, Αρχείο Κ. Τριανταφυλλόπουλου, ΑΒΕ: 229, κουτί 8, αρ. συμβ. 3.887/ 19–1–1920. Κατασχετήριο Θεσσαλονικιού εμπόρου σε βάρος δύο Σερραίων εμπόρων. Τα κατασχεθέντα ακίνητα βρίσκονται στη θέση Ορτά τσαρσί. Ένα ραφείο που συνορεύει με κληρονόμους Δ. Αλεξανδρίδη και με καφενείο ιδιοκτησίας Πέτρου Πέντζα. Ένα διπλανό συνεχόμενο χρυσοχοείο που νοικιάστηκε από τον Θεόδωρο Χρ. Ωρολογιά, και συνορεύει, μπροστά με δημόσιο δρόμο και προς τα πίσω με περιοχή Κερβάν χαν.

27 Τμήμα Γ.Α.Κ. Σερρών, αρχείο Κ. Τριανταφυλλόπουλου, ό.π., κουτί 3,

νι²⁸ Εσκή Κερβάν²⁹, Εσκή Κερβάν σοκαγί [=στο σοκάκι του παλιού Κερβανιού]³⁰. Τα περισσότερα έγγραφα είναι μισθωτήρια και αφορούν συνήθως μικρομάγαζα δίπλα στον χώρο της πανηγυρης.

ΧΡΟΝΟΣ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΡΚΕΙΑ

Οι πηγές εμφανίζουν αποκλίσεις ως προς τον ακριβή χρόνο τέλεσης του Κερβανιού και ως προς τη διάρκειά του. Σύμφωνα με την από 24. 4. 1777 επιστολή του Γάλλου προξένου στη Θεσσαλονίκη Jean Vincent d' Arasy η έναρξή της γινόταν τον Ιανουάριο³¹. Επίσης, σύμφωνα με την επιστολογραφία νεότερων Γάλλων προξένων, των μέσων του 19^{ου} αιώνα, ξεκινούσε κάθε χρόνο την 22^α Φεβρουαρίου και διαρκούσε 22 μέρες και μπορούσε να παραταθεί περισσότερο³². Κατά τον Παρισινό εμπορικό οδηγό του 1861 κάθε χρόνο στις Σέρρες, τελείται πανηγύρι που ξεκινάει στις 24 Φεβρουαρίου και διαρκεί 3 εβδομάδες. Η διάρκειά του επεκτείνεται άλλες είκοσι μέρες ώστε να αυξηθούν οι πωλήσεις. Για την ίδια εμποροπανήγυρη του 1867 υπάρχουν δύο διαφορετικές εκδοχές. Σύμφωνα με Γαλλική πηγή η έναρξή της έγινε την 9η / 21η Φεβρουαρίου ενώ σύμφωνα με Αυστριακή 8η / 20ή Φεβρουαρίου και διήρκεσε 20 ως 21 ημέρες. Συνήθως η έναρξη γινόταν καθημερινή ημέρα και η διάρκειά της συμπεριλάμβανε δύο σαββατοκύριακα. Μερικές φορές η έναρξη και το πέσιμο της αυλαίας του

ενοικιαστικό μαγαζιού, αριθ. 1703/23-2-1916.

28 Τμήμα Γ.Α.Κ. Σερρών, αρχείο Κ. Τριανταφυλλόπουλου, ό.π., Κουτί 5, αρ. συμβολαίου:2789/22-2-1919.

29 Τμήμα Γ.Α.Κ. Σερρών, αρχείο Παναγιώτη Ν. Παπαδέλλου, ΑΒΕ:526, κουτί 6, αρ. συμβ. 3468/28-11-2922. Σύμφωνα με το ενοικιαστικό συμβόλαιο ο μουσουλμάνος κτηματίας Τεφίκ Βέης ενοικιάζει μαγαζί στον έμπορο φιλικών Κ. Σίσκο. «ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σερρῶν Θεσσαλονίκης, ἐν θέσει Ἐσκή-Κερβάν».

30 Αρχείο Τριανταφυλλόπουλου, ό. π., κουτί 6, αρ. συμβ.:2.998 / 24-5-1919. Ο Τεφίκ Βέης ενοικιάζει ένα μαγαζί στον Δημήτριο Τσατίνη, έμπορο, στη θέση Εσκή Κερβάν σοκαγί, «συννορευόμενον γύρωθεν με άγοράν έφαπλωματοποιών και με δρόμον».

31 Νίκος Γ. Σβορώνος, *Το Εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18ο αιώνα*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1996, σ. 247, σημ. 19.

32 Emilie Themopoulou, «Les foires dans les Balkans au XIXe siècle: Mutations observées et évolution des foires» *Südöst Forschungen* 59/60 (2000/2001) σ. 262.

πανηγυριού εξαρτιόταν και από τον καιρό και από τις δυσκολίες των μεταφορών³³. Κατά τη μαρτυρία του γιατρού και συγγραφέα Γεώργιο Βραϊνάτη, το 1877, αρχίζει 10 Φεβρουαρίου και τελειώνει μετά από ένα μήνα τη 10^η Μαρτίου. (Παράρτημα. Κείμενο 1). Κατά τον Σερραίο Εσάτ Βέη αρχίζει 5 Φεβρουαρίου και κλείνει την 5^η Μαρτίου κάθε έτους (Παράρτημα. Κείμενο 2).

Ο απόφοιτος του Διδασκαλείου Σερρών Γεώργιος Τσιάκας, σε δημοσίευσμά του, μας πληροφορεί, το 1882, πως ξεκινάει στα μέσα Φεβρουαρίου και κρατά ένα μήνα ή και ακόμη περισσότερο³⁴. Πιο συγκεκριμένα όμως, κατά τις επίσημες οθωμανικές επετηρίδες το Κερβάν ξεκίνησε το 1882 την 7η Φεβρουαρίου και κράτησε 13 μέρες ενώ το 1897 ξεκίνησε 8 Φεβρουαρίου και κράτησε 22 ημέρες. Η διάρκειά του το 1886 ήταν 40 ημέρες³⁵. Ο Mercado Covo τοποθετεί την τέλεσή του μεταξύ Μαρτίου -Απριλίου³⁶. Η πληροφορία πως η εμποροπανήγυρη διεξαγόταν κάθε Οκτώβριο δεν έχει βάση³⁷. Παρατηρούμε πως οι περισσότερες πηγές προσδιορίζουν την τέλεσή της στο μήνα Φεβρουάριο.

Επομένως, βρίσκεται πολύ κοντά στην πραγματικότητα, η άποψη που μας παραδίδει ο επιφανής Σερραίος ιατρός και επί χρόνια πρόεδρος του Ιατρικού Συλλόγου Σερρών Χρήστος Χρηστίδης ότι η εμποροπανήγυρη διεξάγεται κάθε χρόνο τη Μεγάλη Σαρακοστή³⁸. Παρατηρείται ακόμη πως σε κάποια έτη του τέλους

33 Ivan katartziev, *Cerckata Oblact (1780-1879), Ekonomcki, polititski i kulturen pregled*, Skopje 1961, σ. 89.

34 Γεώργιος Τσιάκας, «Μονογραφία περί Σερρών», *Ημερολόγιον της Ανατολής του έτους 1883 (1882)* 266-270, σ. 268.

35 Haçi Veli Aydin, «Το Σαντζάκι των Σερρών κατά τις οθωμανικές επετηρίδες (1882-1907)», *Σερραϊκά Ανάλεκτα* 1(2010)113-134, σ. 128, σημ. 53.

36 Mercado Covo, *ό.π.*, σ. 23.

37 Τη συγκεκριμένη άποψη διατύπωσε για πρώτη φορά ο Μαργαρίτης Γ. Δήμιτσας το 1896 με την προσθήκη ότι πριν λίγα χρόνια καταργήθηκε. Βλ.: *Η Μακεδονία εν λίθοις φθεγγομένοις και μνημείοις σωζομένοις*, τόμος 1ος, μέρος 3ο, Αθήνα, 1896, φωτομηχανική ανατύπωση, I.M.X.A., στη σειρά Αρχείο Ιστορικών Μελετών αρ.1, τ. 2ος, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 676.

38 Αντίγραφο του χειρογράφου απόκειται στο Τμήμα Γ.Α.Κ. Σερρών, αρχείο Ιατρικού Συλλόγου Σερρών, ΑΒΕ: 611, κουτί 3, φάκ. εισερχομένων εγγράφων 1934. Το χειρόγραφο με τίτλο: «Εισηγήσις περί ἐξασκήσεως τῆς Ἰατρικῆς ἐν τῷ νομῷ Σερρῶν διὰ τὴν κατὰ Νοέμβριον 1933 μέλλου-

του 19ου αιώνα η διάρκειά του παρατείνεται, δείγμα και αυτό των δυσκολιών των αγοραπωλησιών και των συναφών αλλαγών που πραγματοποιούνται. Παρόλο που οι εμποροπανηγύρεις ελέγχονται από την Οθωμανική Διοίκηση ο χρόνος διεξαγωγής τους είναι προσαρμοσμένος στον ετήσιο κύκλο των τοπικών χριστιανικών θρησκευτικών εορτών της κάθε περιοχής. Μια τέτοια θρησκευτική γιορτή της Σαρακοστής που θα μπορούσε να συνδεθεί με την έναρξή της είναι αυτή των Αγίων Θεοδώρων των προστατών της πόλης στο όνομα των οποίων ήταν αφιερωμένη η παλιά μητρόπολη της. Η μνήμη των Αγίων τιμάται από κοινού κάθε χρόνο το 1ο Σάββατο της Μεγάλης Σαρακοστής, στην εβδομάδα της Καθαράς Δευτέρας και των πρώτων Χαιρετισμών και ανήκει στις κινητές γιορτές. Ας σημειώσουμε όμως πως κάτι τέτοιο δε μαρτυρείται ρητά σε κάποια πηγή, γραπτή ή προφορική.

Αξίζει να υπογραμμισθεί πως το 1936, στη σκιά της παλιάς φήμης της, επί δημαρχίας Γεωργίου Μόσχου, επιχειρήθηκε από το Δήμο Σερρών μια, κατά κάποιο τρόπο, αναβίωση της συγκεκριμένης πανηγυρης που τελέστηκε για τρεις χρονιές στις αρχές Σεπτεμβρίου, χωρίς όμως συνέχεια μετά το 1939. Το εγχείρημα αυτό πραγματοποιήθηκε σε τελείως διαφορετικές συνθήκες που δεν θύμιζαν το παρελθόν ούτε καν ως προς τον χρόνο τέλεσης³⁹.

σαν να συνέλθῃ ἐν Ἀθήναις Σύνοδον ἰατρῶν» δημοσίευσε συσταχωμένη με άλλα τυπωμένα δημοσιεύματα του, σε ιδιωτική έκδοση ο γιος του, με τίτλο: *Σταχτολογήματα δημοσιεύσεων Χρήστου Χρηστίδη ἰατροῦ*, επιμ. Νικόλαος Χρ. Χρηστίδης, Σέρρες 2002, σ. 37–61., αρ. σ.σ. χφου: 1–2.

39 Για τη μετάβαση από τις μεγάλες εμποροπανηγύρεις του Ελλαδικού χώρου του 19ου αιώνα στις μικρές επαρχιακές εμποροπανηγύρεις των τεσσάρων πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα: Ευαγγελία Βουτσοπούλου, «Πόλη και εμποροπανήγυρη», Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας: Νεοελληνική πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες και Ελληνικό κράτος. Αθήνα 26–28 Σεπτ. 1984, Ερμούπολη 29–30 Σεπτ. 1984, τ. 2ος, Αθήνα 1985, σ. 439–443. Για το ίδιο φαινόμενο και τη διεξοδική του διερεύνηση στην περιοχή των Σερρών ως τους μεταπολεμικούς χρόνους Γεώργιος Βοζίκας, «Οι εμποροπανηγύρεις στην περιοχή των Σερρών. Παράδοση και νεωτερικότητα στην εξέλιξη ενός θεσμού» *Σερραϊκά Χρονικά* 17 (2015)11–52.

ΤΟ ΚΕΡΒΑΝΙ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19^ο ΑΙΩΝΑ

Η εμποροπανήγυρη των Σερρών στις αρχές του 19ου αιώνα κατατάσσεται δεύτερη σε σημασία μετά από αυτή της Ουζουντζόβας που διεξαγόταν και αυτή σε ένα μεγάλο караβάν σαραϊ, στο σημερινό χωριό της Βουλγαρίας Ουζούντζοβο, του Δήμου Χάσκοβο, 70 περίπου χιλιόμετρα βορειοδυτικά του Ορμενίου Έβρου. Με το δίκτυο των μεγάλων εμποροπανηγύρεων συνδέονται και άλλα μικρότερης εμβέλειας πανηγύρια⁴⁰. Με αυτό των Σερρών συνδέονται κυρίως της Ντόλιανης⁴¹, (βορείως της λίμνης Δοϊράνης, σήμερα χωριό Ντόλενε Βουλγαρίας, κοντά στο Πετρίτσι), του Πετρισίου και του Νευροκοπίου (σήμερα Γκότσε Ντέλτσεφ Βουλγαρίας).

Ο αρχαιολόγος Ευάγγελος Γ. Στράτης εντοπίζει χρονικά την άνοδο και την καθιέρωση της εμποροπανήγυρης στην πρώτη δεκαετία του 19ου αιώνα και την αποδίδει στη δράση του αλβανικής καταγωγής Ισμαήλ μπέη των Σερρών, ο οποίος με την πολιτική του που συνέχισε ο γιος του Γιουσούφ μπέης, ενόησε την εγκατάσταση στην πόλη πολλών εμπόρων από διάφορα μέρη της Μακεδονίας⁴². Στο Κερβάνι κατέφθαναν εμπορικοί αντιπρόσωποι όλων των μεγάλων εξαγωγικών χωρών της Ευρώπης. Ο αριθμός τους όμως δεν ήταν ιδιαίτερα μεγάλος. Οι Δυτικοί χρησιμοποιούσαν γενικά σε όλες τις εμποροπανηγύρεις των Βαλκανίων διαμεσολα-

40 Για το χερσαίο δίκτυο των πανηγύρεων Α. Melhan, «Οι εμπορικοί δρόμοι στα Βαλκάνια κατά την Τουρκοκρατία», *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας, ιε' -ιθ' αι.*, εισαγωγή-επιλογή κειμένων: Σπ. Ι. Ασδραχάς, εκδ. οίκος Μέλισσα, Αθήνα 1979, σ. 367-407.

41 Ο Aleksandar Stojanovski προτείνει διαφορετική θέση, στο χωριό Bansko, όπου και λουτρά, πιο κοντά στη Στρώμνιτσα. Το πανηγύρι της Ντόλιανης γινόταν κάθε Αύγουστο. Βλ. Александар Стојановски «Каде се одржувал Должанскиот панагур» *Гласник* 35 /1-2 (Σκόπια, 1991)111-116.

42 Ευάγγελος Γ. Στράτης, *Ιστορία της πόλεως Σερρών*, εισαγωγή Πέτρου Κων. Σαμσάρη έκδ. Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών, Σειρά εκδόσεων για την πόλη και το νομό Σερρών, αρ. 5, Σέρρες 2000³, σ. 92-93. Ο Στράτης μεταφέρει την θέση που υποστήριξε προγενέστερα και ο ηγούμενος της Ι. Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών Χριστοφόρος. Βλ. Χριστοφόρου [Δημητριάδη], ιεροδιδασκάλου και ηγουμένου αυτής, *Προσκυνητάριον της εν Μακεδονία παρά τη πόλει των Σερρών Σταυροπηγιακής Ιεράς Μονής του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου*, Λειψία [=Θεσσαλονίκη 1904], σ. 49-50.

βητές που οι περισσότεροι προέρχονταν από τη Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη, ενώ ένας μικρός αριθμός τους ερχόταν από την Αυστρία και τη Ρωσία. Η εμπορική άνοδος της πόλης οδήγησε αντίστροφα πολλούς Σερραίους εμπόρους να στήσουν τα υποκαταστήματά τους σε ελληνικές παροικίες της Αυστροουγγαρίας και Βλαχίας, ιδίως μάλιστα της Βιέννης⁴³. Ο Ευ. Στράτης οριοθετεί το τέλος της ακμής του εμπορίου της πόλης στα 1830 που οφείλεται στην εισαγωγή του ατμού στη βιομηχανική παραγωγή αλλά και στην κίνηση των πλοίων. Έτσι, η άνοδος της ταχύτητας των θαλάσσιων μεταφορών υποβάθμισε τους χειρσαίους εμπορικούς δρόμους. Μοιραία αναβαθμίσθηκε το λιμάνι της Θεσσαλονίκης με αποτέλεσμα τη μείωση της εμπορικής κίνησης των Σερρών αλλά ταυτόχρονα και της ισχύος των συντεχνιών της πόλης. Εκτός της αναβάθμισης των θαλάσσιων μεταφορών ισχυροποιήθηκε και το εμπόριο δια ξηράς ανάμεσα σε κοντινές πόλεις. Έτσι, υποβαθμίσθηκε ο ρόλος των πανηγυριών ως κέντρων ανακατανομής των προϊόντων, κατά τις δεκαετίες του 1830 και 1840.

Οι εμποροπανηγύρεις ως ιδιαίτεροι και μακρόχρονοι θεσμοί, κρίσιμοι για την τόνωση του εμπορίου, παρακολουθούνταν με προσήλωση από την Οθωμανική Διοίκηση. Την εισπραξη και των συγκεκριμένων φόρων ανέθετε σε εισπράκτορες (*muhassil*). Και η συγκεκριμένη υπηρεσία μπορούσε να ενοικιασθεί, υπαγόμενη στο σύστημα της ενοικίασης των δημόσιων φόρων, του *iltizam*. Σε κάθε περίπτωση, οι εισπράκτορες τηρούσαν οικονομικά κατάστιχα όπου εγγράφονται τα εισπραττόμενα δικαιώματα, τα ονόματα των εμπόρων, ο τόπος καταγωγής τους και το είδος της εμπορίας τους. Η μελέτη τους και η δημοσίευσή τους εμπλουτίζει τις σχετικές μας γνώσεις⁴⁴. Η οργάνωση των εμποροπανηγύρεων βρισκόταν κάτω από τον έλεγχο της κεντρικής εξουσίας (Διοίκησης) ενώ

43 Για την εγκατάσταση ξένων αντιπροσώπων εμπορικών εταιριών στην πόλη και γενικότερα για το εμπόριο των Σερρών Δημ. Κ. Σαμσάρης, «Το εμπόριο στις Σέρρες στα χρόνια της Τουρκοκρατίας», *Μακεδονική Ζωή* 11 (Απρίλιος 1967) 24-27 και 12 (Μάιος, 1967) 19-21.

44 Ömer Şen, *Osmanlı Panayirleri (18.-19. Yüzyıl)*, εκδ. Eren, Κωνσταντινούπολη 1993. Ο συγγραφέας, μεταξύ άλλων, μελετά φορολογικά κατάστιχα που αφορούν και την εμποροπανήγυρη των Σερρών (σ. 69-73 και 88) κατά τα έτη 1834, 1835 παρέχοντας μια ανάγλυφη εικόνα της κατάστασης του σερραϊκού εμπορίου της εποχής.

οι εβδομαδιαίες αγορές ήταν υπό την ευθύνη των τοπικών Δήμων. Μετά τις μεταρρυθμίσεις που επιχείρησε το Οθωμανικό κράτος η ευθύνη της διοργάνωσης και των εμποροπανηγύρεων πέρασε στις τοπικές αρχές⁴⁵.

Οι Δυτικοί έδειχναν ιδιαίτερη επιμέλεια στην καταγραφή των οικονομικών συντελεστών των ετήσιων πανηγυριών. Έτσι, τα προξενικά τους έγγραφα περιλαμβάνουν πλήθος πληροφορίες για τις μερικές και συνολικές ποσότητες και τις αυξομειώσεις των διακινούμενων προϊόντων, τα προτιμώμενα είδη και τις προοπτικές της αγοράς⁴⁶. Συχνά οι αναφορές τους δημοσιεύονται περιοδικώς σε εμπορικούς οδηγούς που γνωρίζουν και επανεκδόσεις. Σύμφωνα με καταχώριση σε ένα τέτοιο γαλλικό οδηγό⁴⁷ η μισή ποσότητα των εισαγόμενων προϊόντων ήταν βιοτεχνικά και κυρίως υφάσματα. Κατά το 1847 η συνολική αξία των εισαγωγών ανήλθε στα 3.984.000 φράγκα ενώ το 1848 στα 3.647.000. Τα 1.588.000 φρά-

---

45 Ουσιαστικά, στον μουτασαρίφη του σαντζακιού Σερρών που είχε προϊστάμενο τον βαλή Θεσσαλονίκης. Πριν τις αλλαγές στο Διοικητικό σύστημα (Tanzimat) τη συνολική διοικητική και οικονομική ευθύνη της περιοχής είχε ο εκάστοτε καδής (ιεροδικαστής). Δήμος της πόλης των Σερρών άρχισε να υφίσταται πιθανότατα από το 1871, με περιορισμένες αρμοδιότητες. Από το 1849 ιδρύθηκε σε κάθε τοπικό συμβούλιο (muhassilik meclici) ώστε να βοηθά τους φοροεισπράκτορες. Hacı Veli Aydın, Το σαντζάκι, *ό.π.*, σ. 115, σημ. 6 και σ. 119.

46 Την αλληλογραφία των Γαλλικών προξενικών αρχείων και ιδιαίτερα της Θεσσαλονίκης ερεύνησε η Αιμιλία Θεμοπούλου, στο πλαίσιο εκπόνησης διατριβής. Κάποια ποσοτικά δεδομένα της έρευνάς και της περίπτωσης των Σερρών στο Emilie Themopoulou, «Les foires dans les Balkans au XIXe siècle: Mutations observées et évolution des foires» *Südost Forschungen* 59/60 (2000/2001) σ. 253–251. Αξιοποίηση κάποιων επιστολών των Γάλλων προξένων της Θεσσαλονίκης για το Κερβάνι, κατά τα έτη 1817, 1837, 1839, 1868 και 1869 στο Κ. Καρανάτσης, *ό.π.*, σ.314, σημ.14, σ.320, σημ.39, σ.328, σημ.53 και 334, σημ.64. Για τις ποσότητες, τα ήδη εισαγωγών εξαγωγών στην εμποροπανήγυρη των Σερρών και τις χώρες προέλευσης κατά τα έτη 1848 και 1849 βλ. Georgia Ioannidou-Bitsiadou, «Le rôle commercial de Serrès au milieu du XIXe siècle dans l'espace balkanique», *Βαλκανική βιβλιογραφία, Παράρτημα*, τ. VI–1977, IMXA, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 164–173.

47 *Dictionnaire universel theorique et pratique du commerce et de la navigation*, Libraire de Guillaumin et Cie, Παρίσι, 1861, τ. 2ος, σ. 1481, «Serrès», στη λέξη.

γκα αντιστοιχούσαν σε Αγγλικά εμπορεύματα, τα 1.426.000 σε Αυστριακά και μόνο 633.000 στα ντόπια. Στη διάρκεια της πανηγυρης καταργούνταν τα προνόμια μονοπωλίου των συντεχνιών.

Σύμφωνα με Αυστριακές πηγές, κατά το 1845, είχαν εισαγάγει οι ίδιοι στο Κερβάνι προϊόντα αξίας 250.000 φιορινιών, ενώ αντιστοίχως οι Σάξονες (γερμανικό κρατίδιο με κέντρο τη Δρέσδη) αξίας 200.000 φιορινιών, οι Άγγλοι 153.000. Το επόμενο έτος 1846 οι αριθμοί άλλαξαν υπέρ των Σαξόνων οι οποίοι εισήγαγαν προϊόντα αξίας 800.000 φιορινιών, οι Αυστριακοί 600.000, οι Άγγλοι 200.000 ενώ οι εισαγωγές από τα άλλα μέρη της Οθωμανικής επικράτειας έφθασαν μόνο τα 140.000 φιορίνια⁴⁸.

Ο συντριπτικός αριθμός των αγοραπωλησιών κατά τη διεξαγωγή της, όπως και σε όλα τα πανηγύρια, δε γίνεται τοις μετρητοίς αλλά με πίστωση. Οι εμποροπανηγύρεις που ακολουθούσαν αυτή των Σερρών γίνονταν για να ξεπληρωθούν τα χρέη της πίστωσης στην εμποροπανήγυρη των Σερρών κάθε φορά. Όσοι αντιπρόσωποι εμπορικών οίκων δεν πλήρωναν τα χρέη τους δεν είχαν δικαίωμα συμμετοχής και εκδιώκονταν⁴⁹.

Μια σημαντική παράμετρος της εμποροπανήγυρης ήταν οι επιβαρύνσεις της⁵⁰. Έκτός των πάγιων φόρων επί των αγοραπωλημένων προϊόντων κυριότερες ήταν το κόστος μεταφοράς που γινόταν κυρίως με άλογα⁵¹, η ενοικίαση ενός μαγαζιού προς έκθεση των προϊόντων, επιβάρυνση εισόδου στο κτήριο, και εξόδου επίσης, ένα είδος διοδίων. Συνήθως, η χρέωση εξόδου ήταν στη μισή τιμή της εισόδου. Η δημοσίευση των γαλλικών προξενικών εγγράφων φωτίζει κάποιες τέτοιες οικονομικές παραμέτρους του Κερβανιού ενδεικτικές και των αλλαγών που συντελούνται. Το

48 Ivan katartziev, *ό.π.*, σ. 92.

49 Σύμφωνα με την από 10.7.1848 επιστολή του ο Γάλλου προξένου της Θεσσαλονίκης Eduard Grasset το επαγγελματικό μέλλον ενός τέτοιου ανθρώπου καταστρεφόταν. Βλ. Emilie Themopoulou, *ό.π.*, σ. 266, σημ. 59.

50 Σπ. Ι. Ασδραχάς, *Η οθωμανική αγορά και η χρηματική αμοιβή. Ο τόπος και η μέθοδος μέσω των οποίων έρχονται σε επαφή ζητούντες και προσφέροντες με ενδιάμεσο χρήμα*, εφ. Καθημερινή φ. 30-1-2011.

51 Οι μεταφορές εκτός των αλόγων γίνονταν μερικές φορές με καμήλες αλλά και με βόδια, όταν ο καιρός ήταν κακός. Γενικά 1 φόρτωμα αλόγου υπολογιζόταν σε 120 οκάδες και είχε την ανάλογη χρέωση μεταφοράς. Άλογα κυρίως χρησιμοποιούσαν για τις μεταφορές από το λιμάνι της Καβάλας.

κόστος μεταφοράς κυμαινόταν από 30 ως 70 και έφτανε τα 90 gurus (= γρόσια) για κάθε φορτίο αλόγου. Το 1837 η τιμή ενοικίασης ενός καταστήματος κυμαινόταν από 400 ως 500, κατά το 1860 από 1.000 ως 1.500 ενώ το 1869 από 200 ως 300 gurus. Στη δεκαετία 1830 ως 1840 το δικαίωμα εισόδου πληρωνόταν 20 gurus για κάθε φορτίο ενώ η επιβάρυνση εξόδου 10 ως 11 gurus⁵².

Από τα δημοσιευμένα οικονομικά στοιχεία της πανήγυρης παρατηρείται, από το 1830 και έπειτα, σταδιακή μείωση της σημασίας της. Μεγάλη είναι και η μείωση της ποσότητας των ντόπιων προϊόντων που πουλιούνται και αντικατοπτρίζει την αδυναμία της υπαίθρου και των τοπικών εργαστηρίων των συντεχνιών να ανταγωνισθούν τα προϊόντα της δυτικής βιοτεχνίας.

Στα 1834 τα εισπραχθέντα δικαιώματα από την εμποροπανήγυρη ήταν 66.565 gurus ενώ το 1835 ήταν 68.845⁵³. Αντίθετα, στα 1852 ήταν μόνο 7.100 gurus. Αντίστοιχα, το 1830 η γενική αξία των προϊόντων που διακινήθηκαν στο Κερβάνι υπολογίστηκε στα 15.000.000 gurus ενώ αντίθετα, το 1852 ήταν 4.503.000 gurus. Το έτος 1860 κυμάνθηκε στα 11.557.920 gurus ενώ το 1869 υπολογίστηκε στα 4.782.736 gurus μόνο. Το 1869 τα Αγγλικά βιοτεχνικά προϊόντα αντιπροσώπευαν το 49,59% των εισαγόμενων συνολικά ενώ δεύτερα έρχονταν τα Αυστριακά και τα Γερμανικά. Η Ελβετία και η Γαλλία κατελάμβαναν την 3η και 4η θέση μέσα στις γενικές εισαγωγές. Η εισαγωγή προϊόντων από τα διάφορα μέρη της Οθωμανικής επικράτειας ανερχόταν μόνο στο 11%⁵⁴. Το ίδιο έτος, σύμφωνα με άλλη πηγή, σε σύνολο εισηγμένων προϊόντων αξίας 5.500.000 γαλλικών φράγκων, τα Αγγλικά είχαν μερίδιο 2.400.000, τα Γερμανικά (κυρίως της Σαξονίας) 800.000, τα Αυστριακά 700.000, τα Γαλλικά 400.000, τα Βέλγικα 70.000 ενώ τα υπόλοιπα μέρη του Οθωμανικού κράτους 400.000⁵⁵.

Η φήμη του πανηγυριού φαίνεται πως προσείλκυσε και τους υπηρέτες μιας νέας τέχνης, τους φωτογράφους. Σε φύλλο της εβδομαδιαίας Σμυρναϊκής εφημερίδας *Αμάλθεια* αναδημοσιεύεται

52 Emilia Themopoulou, *ό.π.*, σ. 262–263. Κατά τον 19^ο αιώνα μία χρυσή οθωμανική λίρα ισοδυναμούσε με 120 ασημένια gurus περίπου, με διακυμάνσεις ανά τόπο.

53 Ömer Şen, *ό.π.*, σ. 88.

54 Emilia Themopoulou, *ό.π.*, σ. 264–265.

55 Ivan Katartziev, *ό.π.*, σ. 94.

από την Αθηναϊκή εφ. *Παλιγγενεσία* η είδηση ότι ο φωτογράφος Γεώργιος Δ. Κολόμβος αφού χάρισε στον βασιλέα Γεώργιο φωτογραφικό λεύκωμα και αφού προχώρησε σε πάνω από 4.000 φωτογραφικές λήψεις της Θεσσαλονίκης μετέβη στις Σέρρες, στην εμπορική πανήγυρη, ώστε να τραβήξει φωτογραφίες και από αυτή. Εκφράζεται η ευχή η Κυβέρνηση των Αθηνών να συνδράμει στους νέους αυτούς καλλιτέχνες προς φωτογράφιση νέων θέσεων, ενδυμασιών και αρχαιοτήτων, στην Τουρκία⁵⁶.

Ο γιατρός Χρήστος Χρηστίδης⁵⁷, υπογραμμίζει το ρόλο που έπαιξε η εμποροπανήγυρη στην τροφοδοσία με φάρμακα τόσο του Δημοτικού Νοσοκομείου όσο και των λιγοστών γιατρών της πόλης. Ακόμη, και των πρακτικών γιατρών της εποχής, με γιατροσόφια: «Έκαστον έτος κατά την μεγάλην τεσσαρακοστήν έτελείτο έν Σέρραις είδος πανηγύρεως, υπό την προσωνυμίαν «Κερβάν», εις ην προσήρχοντο έξ άλλων μερών και έκ Θεσσαλονίκης, κυρίως έμποροι φέροντες μεταξύ διαφόρων άλλων έμπορευμάτων αυτών και φάρμακα έκ τών τότε έν χρήσει γνωστών, έξ ών έπρομηθεύοντο οί πρακτικοί ιατροί διά τὰ φαρμακεία των. Πλην τών πρακτικών τούτων ιατρών ένήργουν τὰς προμηθείας των κατά τόν αυτών ως επί τò πλείστον τρόπον και οί διάφοροι βοτανοπώλαι, οί κοινώς καλούμενοι άχτάρηδες...». Η πληροφορία πώλησης φαρμάκων επιβεβαιώνεται και από καταχώρηση σε έντυπο του 1879⁵⁸, όπου στη σ. 16 σημειώνεται: «Η Έφορεία κατ' έτος ήγόραζε τὰ φάρμακα κατά την πανήγυριν του Κερβανίου παρά φαρμακοπωλών, οίτινες ήρχοντο εις άνταγωνισμόν ποίος έξ αυτών πρώτος να πωλήση φάρμακα εις τò Νοσοκομείον και ούτως ή Έφορεία έπετύγχανε να λάβη αυτὰ εις εύλογοφανεστάτους τιμάς, ως ούδεις άλλος και ότε έντòς του έτους έξηγητείτο άρκετὰ τò Φαρμακείον του Νοσοκομείου, έδίδετο παραγγελία εις Θεσσαλονίκην και έστέλλοντο εκείθεν

56 Εφ. Αμάλθεια, αρ. φ. 1.358, 26-2-1865.

57 Σταχνολογήματα δημοσιεύσεων Χρήστου Χρηστίδη ιατρού, ό.π., σ. 37-61., αρ. σ.σ. χφου: 1.

58 Απάντησις εις την έκθεσιν της Ελεγκτικής Επιτροπής των λογαριασμών του Νοσοκομείου Σερρών 1873-1874 οίαν εξέδωκεν αυτήν ο Δ. Μαρούλης υπό Δ. Θεοδωρίδου και Ι. Παπαμαρκίδου. Θεσσαλονίκη, τυπ. του «Ερμού», Σοφοκλέους Κ. Γκαρπολά, 1879. Πρβλ. Γιώργος Ν. Αψηλίδης, «Ο έλεγχος της διαχείρισης του Κοινοτικού Νοσοκομείου Σερρών το 1874», *Σερραϊκά Σύμμεικτα* 2(2013), σ. 393-432.

φάρμακα. Ἐπόμενον ὅμως καὶ ἀναπόφευκτον ἦτο, νὰ γίνῃ ἀνάγκη ἐν τῷ μεταξύ, ἰατρικοῦ τινος μὴ ὑπάρχοντος ἐν τῷ Φαρμακείῳ τοῦ Νοσοκομείου, ἧ ἔξαντληθέντος, ν' ἀγορασθῇ βεβαίως ἐντεῦθεν»⁵⁹.

Ἐξαιρετικές εἶναι καὶ οἱ πληροφορίες που αποκομίζουμε ἀπὸ τον Σερραίο εβραϊκῆς καταγωγῆς Mercado Covo (Σέρρες 1874–Θεσσαλονίκη 1940), δάσκαλο τῆς Alliance Israilite Universelle των Σερρών⁶⁰. Τα διακινούμενα προϊόντα εἶναι υφάσματα, βαμβακερά καὶ μεταξωτά, σεντόνια ἀπὸ τὴ Βιέννη, δέρματα, σαπούνη, κρασιά, χαβιάρι τῆς Ρωσίας, πολύτιμοι λίθοι⁶¹ ἀλλὰ καὶ αγροτικά προϊόντα, ἀκόμη καὶ ἄλογα. Επιπλέον, παιχνίδια, εργαλεῖα, ἀρώματα ἀλλὰ καὶ ὅπλα. Κάθε χρόνο τὴν κατέκλυζαν ἔμποροι ἀπὸ τὴ Θεσσαλία, τὴ Θράκη, ἀπὸ τὴ Βουλγαρία, τὴ Σερβία, τὸ Μαυροβούνιο, τὴ Βοσνία Ερζεγοβίνη, τὴ Βλαχία, τὴ Μολδαβία τὴν Αυστροουγγαρία ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ Ρωσία. Ὁ Covo ἐπισημαίνει καὶ τοὺς κινδύνους που ἀντιμετώπιζαν οἱ ἐμπορικές ἀποστολές που γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῆς μεταφορᾶς των προϊόντων τοὺς ἀναγκάζονταν νὰ πληρώνουν πάνοπλες φρουρές. Αναφέρεται καὶ σὲ ἓνα ἐπεισόδιο σφαγῆς ἐμπόρων ἀπὸ ληστές, κατὰ τὴν ἐπιστροφή τοὺς στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ τὸ Πετρίτσι που τοποθετεῖ χρονικά στα 1617⁶². Ἐκτὸς των ληστῶν προβλήματα στὴ διακίνηση των

59 Γιὰ τοὺς φαρμακοποιοὺς καὶ τὰ φαρμακεία στὶς Σέρρες, Νίκος Μπαλάνος, ἰατρός, «Φαρμακεία καὶ φαρμακοποιοὶ πρὶν καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση των Σερρών το 1913», ἀφιέρωμα στα ἑκατοντάχρονα ἐλευθέρως ζωῆς των Σερραίων (1913–2013), ἐφ. *Ἡ Πρόσδος Σερρών*, φ. 19–2–2013 καὶ 21–2–2013, σὲ δύο συνέχειες.

60 Mercado Covo, ὁ.π., σ. 23–24. Πρὸβλ. Χαράλαμπος Βουρουτζίδης, «Ἀπὸ τὸ ολοκαύτωμα των Σερρών στο ολοκαύτωμα τῆς εβραϊκῆς Κοινότητος», *Σέρρες 1900–1940, Χώρος καὶ Ἱστορία*, Τμήμα Ἐκδόσεων καὶ Βιβλιοθήκης Τ.Ε.Ι. Σερρών, Σέρρες 2008, σ. 177 καὶ 196, σημ.4.

61 Ἡ διεξαγωγή ἐμπορίου πολύτιμων λίθων ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ἄλλες πηγές. Σὲ ἐπιστολὴ κώδικα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Βατοπεδίου (Ἀρχεῖο Ἱ.Μ. Βατοπεδίου, Κώδιξ ἀλληλογραφίας 1823–1849, αρ. 123, ἐπιστολὴ αρ. 17) ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς: «Ἀπεστάλησαν ἀδελφοὶ εἰς τὸ παζάρι τῶν Σερρών φέροντες διάφορα πρὸς πώλησιν καὶ γράφουν ὅτι τὰ πράγματα δὲν ἔχουν τιμὴν, τὸ μαργαριτάρι τὸ χονδρὸ ἐπωλήθη πρὸς 40 γρ.[όσια] τὸ ½ δρ.[άμι] τὸ δὲ ψιλὸν 20 γρόσια, τὰ μαλαματικά, ἀσημικὰ καὶ πογκρικὰ δὲν πωλοῦνται. 1823».

62 Ἡ ληστεία παρέμεινε ὡς διαχρονικὸ πρόβλημα καὶ στὸν 19ο αἰῶνα. Γιὰ τὶς παρεμβάσεις των Αυστριακῶν, Ἀγγλῶν, Γάλλων καὶ Ρώσων

εμπορευμάτων προκαλούσαν και οι επαναστάσεις των Γεντισάρων. Πιστεύει ότι μεγάλο πλήγμα για την εμποροπανήγυρη των Σερρών ήταν η έναρξη της κατασκευής του Σιδηροδρόμου της Ανατολής το 1865. Μάλιστα μας προσφέρει μια σημαντική ακόμη πληροφορία. Το πανηγύρι διεξάγεται μέσα στο Κερβάν Χάνι. Όμως γύρω στο 1870 υπάρχουν δύο Κερβάνια. Το παλιό και το νέο. Το νέο Καραβάν Σαράϊ χτίζεται στη συνοικία Γαζί Εβρενός και αποτελείται από τετρακόσια μαγαζιά.

Αναμφίβολα, όσο πλησιάζει ο 20ός αιώνας, το ετήσιο παζάρι δεν περνάει τις καλύτερες μέρες του. Η Διοίκηση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σερρών ο οποίος ίδρυσε στην πόλη το Διδασκαλείο Σερρών, εισπράττει δικαιώματα από πέντε εργαστήρια στο Κερβάν χάνι. Τα συγκεκριμένα έσοδα εγγράφει στα ετήσια απολογιστικά στοιχεία και παρουσιάζει κατά τη λογοδοσία του, ενώπιον των μελών. Οι εκθέσεις πεπραγμένων του κυκλοφορούσαν και εντύπως⁶³. Στους επισυναπτόμενους πίνακες τέλους των εντύ-

---

προξένων της Θεσσαλονίκης, του έτους 1853, προς τις Οθωμανικές Αρχές για πάταξη του φαινομένου, τις σχετικές προς τη ληστεία διαμαρτυρίες του Δεσπότη Σερρών και των Σερραίων εμπόρων προς το Γάλλο πρόξενο της Θεσσαλονίκης, κατά το 1860, αλλά και οικονομικά στοιχεία της εμποροπανήγυρης των Σερρών στο. Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, *Η οικονομική λειτουργία του Μακεδονικού και Θρακικού χώρου στα μέσα του 19ου αιώνα στο πλαίσιο του διεθνούς εμπορίου*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 45-47.

63 Σήμερα είναι γνωστά τέσσερα τέτοια έντυπα, αναρτημένα στην Ανέμη, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης με τους παρακάτω τίτλους: Ιωάννης Θεοδωρίδης, *Ο εν Σέρραις Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος, Έκθεσις των πεπραγμένων κατά το τρίτον έτος από της συστάσεως αυτού*, Κωνσταντινούπολη, τυπ. «Φάρος του Βοσπόρου», 1873, Ιωάννης Θεοδωρίδης, *ό.π., Έκθεσις ... κατά το τέταρτον και πέμπτον από της συστάσεως αυτού έτους*, Κωνσταντινούπολη, *ό. π.*, 1875, Λουκάς Δημητριάδης, *Δέκατον έτος του εν Σέρραις Μακεδονικού Εκπαιδευτικού Συλλόγου, Έκθεσις αναγνωσθείσα τη 8 Ιουνίου 1880 κατά την επέτειον του Συλλόγου εορτήν*, τυπ. «Η Μακεδονία», Θάνου και Βασιλειάδη, Θεσσαλονίκη 1881 και *Ενδέκατον έτος του εν Σέρραις Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Έκθεσις αναγνωσθείσα τη 31 Μαΐου 1881 κατά την επέτειον του Συλλόγου εορτήν υπό του γραμματέως Ιωάννου Τσικοπούλου*, τυπ. «Η Μακεδονία» Θάνου και Βασιλειάδη, Θεσσαλονίκη, 1881. [<https://www.anemi.lib.uoc.gr/metadata/8/7/8/metadata-264-0000311.tkl/metadata/5/6/f/metadata-312-0000015.tkl/>]

πων εκτίθενται τα έσοδα-έξοδα και οι ισολογισμοί της κάθε χρήσης. Στα έσοδα-έξοδα της χρήσης 1872-1873 (πίν. [1]της έκδοσης του 1873) εγγράφονται έσοδα 5 εργαστηρίων «έν Κερβάν Χανιώ» 9 οθωμανικών λιρών. Το ίδιο ποσό εμφανίζεται και στα έσοδα χρήσης 1873-74, ενώ της επόμενης χρήσης 1874-75, μόνο 3 λιρών, λόγω αφαίρεσης εξόδων επισκευής των εργαστηρίων (πίν. [1]και [2] της έκδοσης του 1875). Στο 3ο έντυπο στη σειρά που αφορά το έτη 1870-79 και 1880-81, στα έσοδα του πίν. [1] εμφανίζεται η εξής ενδιαφέρουσα εγγραφή: «*Ενοίκιον 5 έργαστηρίων έν Κερβάν Χανιώ περισυνού έτους έλλατωθεν ένεκα τής όπισθοδρομήσεως τής Πανηγύρεως και άφαιρ. έξόδων 50 γρόσια / Έφετεινή όμοίως 50 γρόσια*». Στο 4ο έντυπο που αφορά το 11ο έτος λειτουργίας του Συλλόγου στα έσοδα της χρήσης 1880-1881 (σ. 8) εμφανίζεται εγγραφή μόνο μιας οθωμανικής λίρας. Η μείωση των εσόδων από τα ενοίκια των πέντε εργαστηρίων δείχνει, έστω και σε μικρογραφία, και τη φθίνουσα πορεία της εμποροπανήγυρης.

Το εμπόριο, συνεπώς και η εμποροπανήγυρη, επηρεάζονται από αστάθμητους παράγοντες, όπως είναι οι πόλεμοι που αυξομειώνουν τα κέρδη ή οι επιδημίες. Ο Κρμαϊκός πόλεμος για παράδειγμα (1853-1856) οδήγησε σε μαρασμό το εμπόριο της ευρύτερης περιοχής ενώ ο αμερικανικός εμφύλιος πόλεμος (1861-1863) προκάλεσε αύξηση της ζήτησης του βαμβακιού, κατακόρυφη αύξηση στην τιμή του και επομένως πολλά κέρδη⁶⁴. Φαίνεται πως και στις αιτίες της φθίνουσας πορείας της πρέπει να προσθέσει κανείς και την αναστάτωση των πολεμικών συγκρούσεων του ρωσοτουρκικού πολέμου 1876-1878 αλλά και των συνεπακόλουθων ταραχών στο χώρο της Μακεδονίας και Θράκης⁶⁵.

---

metadata/f/d/6/metadata-86-0000405.tkl και /metadata/ 2/8/a/metadata-86-0000216.tkl, Δεκ. 2020].

64 Ivan katartziev, ό. π., σ. 94. Στη συνέχεια όμως το 1867 οι μόνοι αγοραστές βαμβακιού που εμφανίστηκαν ήταν από την περιοχή της Αλβανίας λόγω της πτώσης της τιμής του.

65 Ο Ν. Α. Κουμπίδης, ως εκπρόσωπος του σεραϊκού αναγνωστηρίου Ουρανία, σε επιστολή του προς το Συνέδριο που διοργάνωσε στην Αθήνα, ο Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός γράφει: «... Πρώ τινων έτων έλαττωθέντων πολύ τών εισοδημάτων τών σχολείων δια πολλούς λόγους και ιδίως δια την παρακμήν του έγχωριού έμπορίου και δια την έπικρατοῦσαν ήσυχίαν παρά τοῖς εκεί άγρόταις και τελευταίως δια

Σημείωμα ειδικού εμπορικού απεσταλμένου της Αυστροουγγαρίας που δημοσιεύτηκε σε τεύχος Αυστριακού περιοδικού για την Ανατολή, του έτους 1876, πρόσφερε μεταφρασμένο στο ελληνικό κοινό ο καθηγητής Π. Κ. Ενεπεκίδης⁶⁶ είναι αφιερωμένο στην αγορά των Σερρών, με εξαιρετικά ακριβείς παρατηρήσεις. Τονίζεται πως η αγορά των Σερρών (=εμποροπανήγυρη) μπορεί μέχρι πριν μια δεκαετία να συγκαταλεγόταν στη δεύτερη θέση μετά την Ουζουντζόβα αλλά πως τότε (το 1876) υπερφαλαγγίζεται από την Εσκή Τζουμαγιά (σημερινό Μπλαγκόεβγκραντ) και κυρίως τον Περλεπέ. Κυριότερη αιτία της εμπορικής παρακμής θεωρείται η κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης-Μιτροβίτσα αλλά και ο εφοδιασμός των συναλλασσόμενων Σερραίων εμπόρων απευθείας από τη Θεσσαλονίκη που βρίσκεται σε οικονομική άνοδο. Παρά τις αντιξοότητες όμως, συναντά κανείς στις Σέρρες εμπόρους από τα Γιάννενα, το Πρίσρεντ, την Πρίστινα, τα Σκόπια, το Βέλες(Κιοπροουλού) και το Ιστίπ. Η παρουσία τους όμως αποδίδεται σε λόγους πιστωτικούς παρά πραγματικούς. Προβλέπεται η πτώση της εμποροπανήγυρης. Τα μικρότερα αστικά κέντρα που έχουν συναλλαγές τότε με τις Σέρρες είναι η Δοϊράνη (βλ. Ντόλιανη), η Ντούπνιτσα, το Κιουστέντιλ, το Μελένικο, το Νεβροκόπι, η Δράμα, η Πράβιτσα (Ελευθερούπολη) και η Καβάλα. Στο τέλος όμως το κείμενο καταλήγει: «στην πόλη κυριαρχούσε η σιωπή ενός νεκροταφείου και όχι η ζωηρή κίνηση μιας εμποροπανήγυρης».

Ο Γεώργιος Τσιάκας στην «Μονογραφία του περί Σερρών»⁶⁷ τονίζει: «*Ἐν Σέρραις τελεῖται κατ' ἔτος ἔμπορικὴ πανήγυρις διαρκουσα ὑπὲρ τὸν μῆνα καὶ ἀνοίγουσα μὲν περὶ τὰ μέσα Φεβρουαρίου, κλείουσα δὲ περὶ τὰ μέσα ἢ καὶ πλέον τοῦ Μαρτί-*

τὰς πολιτικὰς ἀνωμαλίας θὰ ἠναγκάζοντο ἀμέσως νὰ περιορίσωσι τὰ σχολεῖα, ἂν μὴ ἐλάμβανον ἐπὶ δύο ἢ τρία συνεχῶς ἔτη τὴν χρηματικὴν ἐπικουρίαν τοῦ ἐνταῦθα πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων Συλλόγου...». Βλ. Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός, *Συνέδριον τῶν Ἑλληνικῶν Συλλόγων, Πρακτικὰ τῆς πρώτης αὐτοῦ Συνόδου συγκροτηθείσης ἐν Ἀθήναις ἐν ἔτει 1879*, τυπ. Πέτρου Περγή, Αθήνα 1879, σ. 268.

66 Π. Κ. Ενεπεκίδης, *Μακεδονικὲς πόλεις καὶ οἰκογένειες 1750-1930, Πηγές καὶ μελέτες γιὰ τὴν Ἱστορία τῆς τουρκοκρατίας στὶς ἐλληνικὲς χώρες*, 3ος τ., Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας» Ἰ. Δ. Κολλάρου καὶ Σίας, Αθήνα 1984, σ. 196-197. Πρβλ. καὶ Ivan Katartziev, *ὁ.π.*, σ. 94.

67 Γ. Τσιάκας, *ὁ.π.*, σ. 268.

ου. Τὰ πρὸς πώλησιν ἐκτιθέμενα ἐμπορεύματα εἰσὶν ὡς τὰ πολλὰ προϊόντα εὐρωπαϊκῆς βιομηχανίας, κομιζόμενα τὸ πλεόν ὑπὸ ἐμπόρων Θεσσαλονικέων. Ἄλλοτε ἡ πανήγυρις αὕτη ἦν ἡ σπουδαιότερα τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἀλλ' ἤδη κατέπεσε πολὺ ἡ σημασία αὐτῆς...».

Ενδεικτική είναι και η ανταπόκριση της 20ῆς Μαρτίου 1886 που καταχωρίζεται στην εφημερίδα της Θεσσαλονίκης Φάρος της Μακεδονίας (φ. 26.3.1886, αρ.1030): «Μετὰ δύο τὸ πολὺ ἑβδομάδας ἡ ἐμπορικὴ ἡμῶν πανήγυρις κλείει. Αἱ ἐν αὐτῇ ἄχρι τοῦδε ἐμπορικαὶ συναλλαγαὶ ὑπῆρξαν οὐχὶ λόγου ἄξιαι. Ἀγορασταὶ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Δράμας καὶ Μελενίκου, Ζίχνης καὶ Νευροκόπου, καὶ τῶν διαμερισμάτων Νιγρίτης καὶ Τσουμαγιάς ἦλθον μεμετροημένοι. Διηγοῦνται ὅτι καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις αὐτῶν καὶ τοῖς διαμερίσμασιν, ἐπικρατεῖ ἡ αὐτὴ ἀπραξία ἐπὶ τοῦ ἐμπορίου. Ἐν συνόλῳ δ' εἰπεῖν ὁ τόπος ἡμῶν ἐμπορικῶς, γεωργικῶς καὶ οἰκονομικῶς παθαίνεται ἀπὸ τινῶν ἤδη ἐτῶν, καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔτος σπουδαίως. Εὐχόμεθα πάντες καὶ πᾶσαι ταχεῖαν θεραπείαν τῆς στασιμότητος αὐτῆς ἥτινος ἡ παράτασις μαραίνει ἡμᾶς».

Αργότερα, στο Νεολόγο Κωνσταντινουπόλεως (φ. 17.4.1895, αρ.1705-706, στη στήλη Εσωτερικά / Ειδήσεις εκ Σερρών, διαβάζουμε: «Τὸ ἄλλοτε περιλάλητον Κιαρβάνι, ἐμπορικὴ τῶν Σερρῶν πανήγυρις, ἔμεινεν μόνον ὠχρὰ σκιὰ χρόνους παρελθούσης εὐημερίας τοῦ τόπου ἀναμιμνήσκουσα. Ἡ περιβόητος αὕτη πανήγυρις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη παριστᾶ ὄψιν οὐδὲν διαφέρουσαν τῆς συνήθους ἑβδομαδιαίας ἀγορᾶς. Τρανώτατον τεκμήριον καὶ τοῦτο τῆς φοβερᾶς ἐμπορικῆς καταπτώσεως τῆς πόλεως καὶ τῆς δεινῆς οἰκονομικῆς δυσπραγίας τῆς χώρας. Μεταξὺ τῶν ἄλλων λόγων τῆς λυπηρᾶς ταύτης καταστάσεως πρωτεῦει ἡ καταπληκτικὴ ἔκπτωσις τῆς τιμῆς τῶν προϊόντων διὰ τὸ ἀζητητὸν αὐτῶν ὑπὸ τῶν ξένων ἀγορῶν. Δικαίως ἄρα ὑπὸ τὸ κράτος ἐπιφόβων προαισθήσεων διὰ τὸ οἰκονομικὸν μέλλον τῆς χώρας διατελοῦσιν οἱ εὖ φρονοῦντες πολῖται, οἱ ἐξ εὐρυτέρας ἀπόψεως μελετῶντες καὶ κρίνοντες τὰ ἐμπορικὰ καὶ οἰκονομολογικὰ ζητήματα...».

Ο σχετικά άγνωστος ιατρός και λογοτέχνης Γεώργιος Ι. Βραϊνάτης που ζει και εργάζεται στα Άνω Πορροῖα Σερρών, κατά τα ἔτη 1874 ως και 1877 τουλάχιστον, στον πρόλογο του λογοτε-

χνικού του έργου⁶⁸ μας προσφέρει μια αυθεντική περιγραφή της εμποροπανήγυρης την οποία επισκέπτεται για να προμηθευθεί τα αναγκαία, όπως λέει, γιαυτόν. Προφανώς, εννοεί τα φάρμακα. Κατά τη διαμονή του σε χάνι της πόλης, συμμετέχει σε μια ζωηρή συζήτηση επισκεπτών, μεταξύ των οποίων και ένας Σμυρνιός, και εμπνέεται τον ήρωα του μυθιστορήματός του. Ξεχωρίζει η γλαφυρότητα της περιγραφής στο σημείο που αναφέρεται στους δεσμούς του αγροτικού πληθυσμού με την εμποροπανήγυρη. Όσοι επισκέπτονται την εμποροπανήγυρη ονοματίζονται «Κερβαντζίδες» ενώ τα δώρα που κομίζουν κατά το γυρισμό τους «Κερβανιάτικα». Οι πληροφορίες του διακρίνονται για την ακρίβειά τους όσον αφορά τον τρόπο συναλλαγής των εμπορευόμενων, τους τρόπους προέλευσης των εμπορευμάτων και άλλα στοιχεία ώστε δικαιωματικά αποκτούν αξία ιστορικής πηγής. Παραθέτουμε το κείμενό του που αφορά την εμποροπανήγυρη μαζί με την υποσημείωσή του για την πόλη των Σερρών (Παράρτημα. Κείμενο 1.).

Συμπερασματικά, όλες οι πηγές συγκλίνουν προς την διαπίστωση ότι το Κερβάνι των Σερρών, όπως και όλες οι μεγάλες βαλκανικές πανηγύρεις, φθίνουν σταδιακά όσο πλησιάζει ο 20ός αιώνας. Οι αιτίες της κατάρπτωσης, όπως για παράδειγμα η ατμοκίνηση των πλοίων, ο σιδηρόδρομος, ο εκσυγχρονισμός της ευρωπαϊκής βιομηχανίας στον τομέα της υφαντουργίας, είναι φανερές. Η μεγάλη εικόνα όμως δείχνει πως η πτώση τους συνοδεύει την ανάδειξη των νέων εθνικών κρατών που επιβάλλουν τον κατακερματισμό τους και την προσαρμογή τους στις απαιτήσεις των εθνικών οικονομιών.

---

68 Τίτλος του έργου: *Ὁ ἄθλιος Τηβέρος ἢ Οἱ Διεφθαρμένοι... Μυθιστόρημα πρωτότυπον σκοποῦν εἰς τὴν ἠθικὴν τῆς νεολαίας ἀφέλειαν Ὑπὸ Γεωργίου Ἰ. Βραϊνάτη. Θεσσαλονίκη (τυπ. τῆς ἐφημ. Ὁ «Ἐρμῆς») 1877.* Το μοναδικό, μέχρι στιγμής, αντίτυπο του έργου εντόπισα στη Βιβλιοθήκη της Ιεράς Μονῆς Ἰβήρων στη διάρκεια καταγραφῆς των εντύπων της περιόδου 1864–1900. Περισσότερα στοιχεία για τον συγγραφέα και το μυθιστόρημά στο Ιωάννης Ε. Τσαρούχας, «Το Ζιντζιόντερε της Καππαδοκίας. Μία μυθιστορηματική περιγραφή του 1877», *Μικρασιατική Σπίθα* 19 (Σέρρες, 2015) σ. 97–106. Το έργο τυπώθηκε στο τυπογραφείο της εφ. Ἐρμῆς του Σοφοκλή Γκαρπολά. Σχετική βιβλιοκριτική στο Νίκος Καραμανάβης «Ο δαίμονας του τυπογραφείου χώθηκε στη λεπτομέρεια», *Δαφνοκέρασα* 9 (Έδεσσα, 2015) 15.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Ὁ ἄθλιος Τηβέρος ἢ Οἱ διεφθαρμένοι ... Μυθιστόρημα πρωτότυπον σκοποῦν εἰς τὴν ἠθικὴν τῆς νεολαίας ὠφέλειαν Ὑπὸ Γεωργίου Ἰ. Βραϊνάτη. Θεσσαλονίκη, τυπ. τῆς ἐφημ. Ὁ «Ἐρμῆς», 1877. (Πρόλογος, σ. α'-γ').

Πασιγνωστος εἶνε ἐν Σέρραις^(α) κατ' ἔτος ὑπὸ τὸ ὄνομα Κερβάνι γινομένη ἐμπορικὴ πανήγυρις ἣτις διαρκεῖ συνήθως ἐπὶ ἓνα μῆνα, ἥτοι ἀρχομένη ἀπὸ τῆς δεκάτης Φεβρουαρίου τελευτᾷ τὴν δεκάτην περιήτου τοῦ ἐπομένου μηνὸς Μαρτίου. Εἰς ταύτην δὲ ἀπανταχόθεν τοῦ ἐσωτερικοῦ (καὶ τινων τοῦ ἐξωτερικοῦ μερῶν) συρροηδὸν ἔρχονται διάφοροι ἔμποροι, κομίζοντες παντοῖα εἶδη ἐμπορευμάτων τὰ ὁποῖα πωλοῦσιν εἰς χρήματα ἐπὶ χεῖρας ἢ μὲ προθεσίαν μέχρις ἄλλων κατοπιν πολλαχοῦ τῆς Μακεδονίας ἢ ἄλλης γειτνιαζούσης χώρας γινομένων ὁμοίων πανηγύρεων, οἷα λ.χ. ἡ τῆς Οὐζουντζιόβας, Περλεπέ, Νευροκόπου κ.λ. ἢ ἀνταλλάτουσιν εἰς εἶδη. Ἐννοεῖται δέ, ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τῆς μηνιαίας διαρκείας τῆς πανηγύρεως συρρέει εἰς αὐτὴν καὶ ἄπειρον πλῆθος ἀγοραστῶν, προερχομένων ἐκ πολλῶν καὶ μακρυνῶν χωρῶν, κυρίως ὅμως ἐξ ὅλων τῶν τῆς Μακεδονίας μερῶν καὶ προπάντων τῆς ἐπαρχίας Σερρῶν.

Πολλοὶ τῶν κατοίκων τῶν περὶ τὰς Σέρρας πλησιεστέρων χωρίων ἐπισκέπτονται τὴν πανήγυριν ἕσθ' ὅτε σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, μεταβαίνοντες ἐκεῖθι τὸ πρωί, καὶ τὸ ἑσπέρας ἔτι ἐπιστρέφοντες οἴκαδε· ἀλλ' οἱ ἀπώτερον οἰκοῦντες (μόνοι οἱ ἄνδρες) μεταβαίνουν εἰς αὐτὴν οὐχὶ ἄνευ αἰτίας καὶ ἀπλῶς μόνον ὅπως εὐχαριστήσωσι τὴν περιέργειάν των περιδιαβάζοντες καὶ θεώμενοι τὰ κατ' αὐτήν. Πορεύονται ποτε δ' ἄνευ ἀποχρώσεως αἰτίας μόνον τινὲς τῶν εὐκαταστάτων, οἱ δ' ἄλλοι, ὡς εὐνόητον, εἴτε ὡς ἐμπορευθησόμενοι, εἴτε χάριν ἄλλης ἄλλως ὁπωσδήποτε γενησομένης κερδοσκοπικῆς ἐπιχειρήσεως. Εἶναι ὅμως τὸ περιέργον, ὅτι, ὅταν οἱ διὰ τὴν πανήγυριν παρασκευασθῶσι πρὸς ἀπέλευσιν οἱ οἰκεῖοι καὶ συγγενεῖς αὐτῶν καὶ οἱ φιλαίτεροι τῶν συγχωρίων τους προπέμπουσιν πομποδῶς πῶς καὶ μετὰ τινος ἐπισιμότητος, ὡσανεὶ ἐπρόκειτο νὰ μεταβῶσιν οἱ ἀναχωροῦντες εἰς ἐπίσημόν τι μακρυνὸν μέρος ἢ εἰς Ἱεροσόλυμα παραγγέλοντες συνάμα αὐτοῖς

ἵνα τοῖς φέρωσιν ἐκεῖθεν τὰ δὴ λεγόμενα *κερβανιάτικα δῶρα* ὅθεν, ἐν τῇ ἐκ τῆς πανηγύρεως ἐπιστροφῇ αὐτῶν (λεγομένων τότε *κερβαντζίδων*), ὑποδεχομένων ὑπὸ τῶν οἰκείων των περιχαρῶς, ἀναγκαιῶς πρέπει, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν, νὰ προσφέρωσιν εἰς ἕκαστον τῶν μελῶν ἐκάστης τῶν συγγενῶν ἢ στενοτέρων αὐτῶν φίλων τῆς οἰκογενείας ἀνὰ δῶρον τι. Ἡ συνήθεια αὕτη ἔκπαλαι, ὡς φαίνεται, ἐπικρατήσασα, καίτοι πολλάκις φέρεται εἰς στενοχωρίαν πολλοὺς ὧν τὸ χρηματικὸν δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἱκανοποίησιν αὐτῆς, διατηρεῖται ὅμως ἕως καὶ τὴν σήμερον.

Ἀπὸ τεσσάρων ἤδη ἐτῶν κατοικῶν εἰς τὸ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Σερρών, ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν δὲ τοῦ δήμου Δεμίρ Ισάαρ, ἄνω Πρόγειον, χωρίον συγκεῖμενον ἐκ πεντακοσίων πενήκοντα περίπου οἰκιῶν, μετέβαινον καὶ ἐγὼ καθ' ἕκαστον ἔτος εἰς τὴν ρηθεῖσαν πανήγυριν τοῦ Κερβανίου ἵνα τὰ ἀναγκαιοῦντά μοι προμηθεύωμαι, καὶ δὴ καὶ μετὰ τῶν ἀπόντων φίλων μοι συναντῶμαι, παρευρισκομένων τότε τῶν πλείστων χάριν τῆς πανηγύρεως ἐκεῖθι. Ὅθεν καὶ πέρουσι μεταβάς διέμεινα ἐν τῷ Κερβανίῳ ἐφ' ἱκανὰς ἡμέρας...

(α) Αἱ Σέρραι, πόλις κεντρικὴ τῆς Μακεδονίας καὶ μετὰ τὴν Θεσσαλονίκην ἢ δευτερεύουσα αὐτῆς διὰ τε τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν, κείνται εἰς τοὺς πρόποδας μεσημβρινο-ἀνατολικῆς ἐσχατιᾶς τοῦ ὄρους Πυρῆν, ἔχουσαι ἀπέναντι αὐτῶν ἀπέραντον πεδιάδα, παράγουσαν ὅλα σχεδόν τὰ δημητριακὰ προϊόντα, ὅσα ἐν γένει παράγει ἐν Μακεδονίᾳ ὁ πεδινὸς τόπος. Οἱ δὲ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης χαρακτηριστικῶς [sic] εἰσὶ φιλήσυχοι, φίλεργοι, βιομήχανοι, ἐξασκοῦντες ἱκανῶς τὸ ἐμπόριον καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ἐξεργαζόμενοι καὶ εἰδὸς τι βασμάδων, καὶ ἀρκούντως φιλομαθεῖς. Διατηροῦσι δημόσια ἐκπαιδευτικὰ καὶ φιланθρωπικὰ καταστήματα, σχολεῖα δημοτικὰ ἢ συνδιδασκτικὰ, ἑλληνικὸν σχολεῖον καὶ γυμνάσιον, παρθεναγωγεῖον καὶ νηπιαγωγεῖα· ὡσαύτως δέ, νοσοκομεῖον κ.τ.λ. Οἱ δὲ δύο ἐκεῖσε φιλεκπαιδευτικοὶ σύλλογοι, ἐμφοροῦμενοι ἐνθέρμου φιλομονασίας καὶ φιλογενείας ζήλου, ἀμμιλῶνται πρὸς ἀλλήλους, ὅπως ἐκάτερος ἀναδείξῃ πλείονας καὶ μεῖζονας τοὺς καρποὺς τῆς προόδου, ἐξ ὧν δήλον, ὅτι παρὰ τοῖς Σερραίοις ὁ πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ προαγωγὴν ὄργανισμὸς ἐστὶ πλήρης καὶ προοδευτικὸς.

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Mehmet Esat Serezli, *Memleket Hatıraları*, επιμ. Aynur Koçak-İbrahim Şirin-Faruk Yavuz, Άγκυρα, 2012, σ. 46-50. (Μετάφραση: Hacı Veli Aydın).

(σ. 46) **Κερβαν Σαράγια**

(§ 1) ...Το Κερβάνι ξεκινάει από 5 Φεβρουαρίου και κρατάει ως 5 Μαρτίου...

(§ 2) Υπήρχαν 2 Κερβάνια. Το πρώτο λεγόταν Εσκή Κερβάν και το δεύτερο Νέο Κερβάνι. Το παλιό Κερβάνι βρισκόταν πίσω από τους παπλωματάδες (Γιοργαντζιλάρ) και το Σταφυλοπάζαρο (Ουζούμ Παζάρ). Εκεί, υπήρχε μια φαρδιά αλάνα. Στο εσωτερικό του είχε παραπάνω από 300 μαγαζιά. Το καινούργιο ήταν στη γειτονιά του Γαζί Εβρενός απέναντι από το Διοικητήριο*. Είχε 400 μαγαζιά και ήταν πιο μεγάλο και πιο πρακτικό από το παλιό. Θυμάμαι το παλιό Κερβάν Σαράϊ όταν λειτουργούσε, όμως πρόλαβα τα εγκαίνια του νέου.**

(σ. 47) Τα Καραβάν Σαράγια ήταν ανοιχτά ένα μήνα ενώ για 11 μήνες παρέμειναν κλειστά. Σ' αυτούς τους μήνες παρέμειναν άδεια από εμπορεύματα. Λειτουργούσαν ως τον καιρό που πέρασε ο σιδηρόδρομος από τις Σέρρες που συνέδεσε τη Θεσσαλονίκη με την Κωνσταντινούπολη. Έρχονταν έμποροι από τη Θεσσαλονίκη, το Μοναστήρι, τα Σκόπια και την Ανδριανούπολη από την Ρούμελη και από την Προύσα, τη Σμύρνη, τη Δαμασκό, το Χαλέπι και τη Βυρητό. Γύρω από τα Καραβάν Σαράγια υπήρχαν χάνια, με 50 ως 100 δωμάτια, και διέθεταν σταύλους. Ήταν συνήθως διώροφα χτισμένα από πέτρα με αυλή και τρεις πύλες. Οι έμποροι που έρχονταν με ζώα και καμήλες έμεναν πρώτα σ' αυτά τα χάνια. Άφηναν τα εμπορεύματά τους (στο Κερβάνι) και περίμεναν τα εγκαίνια. Μέχρι την ημέρα των εγκαινίων απαγορευόταν η είσοδος σε πελάτες. Την 5η Φεβρουαρίου γινόταν τα εγκαίνια. Παρών ήταν ο κεχαγιαμπης των ισναφλήδων μαζί με την Επιτροπή των ισναφλήδων, οι μάστορες, ο Αγάς της Πύλης (Υπεύθυνος της Ασφάλειας του Κερβανιού), ο Αγάς της Ξυλαγοράς, ο Φοροεισπράκτορας, ο Μουφτής, ο Μπουφετζής (Τσεσνεγήρ), και ο επικεφαλής των ζυγιστών. Εκτός αυτών οι ουλεμάδες και οι πρόκριτοι

της πόλης. Όλοι αυτοί συγκεντρώνονταν απέναντι στην Πύλη του Καραβάν Σεράι. Τελευταίοι έρχονταν ο Καϊμακάμης, ο Μουφτής και ο Καδής. Όλοι οι έμποροι ήταν παρόντες. Οι εμπορευόμενοι εξέλεγαν Επιτροπή που υποδεχόταν τους καλεσμένους. Ερχόταν ο Κεχαγιάμπεης και με κάποιες ευχές παρέδιδε το κλειδί του Κερβανιού στον Μουφτή. Ο Μουφτής επίσης γύριζε το κλειδί με ευχή. Ταυτόχρονα γινόταν κουρμπάνι (σφαζόταν ένα ζώο), το οποίο πλήρωναν οι έμποροι. Στη συνέχεια, ο Κεχαγιάμπεης επισκεπτόταν έναν έναν όλους τους εμπόρους και τους έδινε ευχές. Πήγαινε σε κάποιο μαγαζί και αγόραζε κάτι κάνοντας σεφτέ. Τα χρήματα αυτής της αγοράς έμπαιναν στο ταμείο των ισαφλήδων (έκαναν σεφτέ). Οι έμποροι δώριζαν στους ουλεμάδες της πόλης από ένα κοράνι. Όλα τα κοράνια κατατίθεντο στη Βιβλιοθήκη της πόλης εκτός από δύο που τα δώριζαν στο Εσκή Τζαμί αριστερά και δεξιά του μιχράμπ ώστε να τα διαβάζουν οι μουσουλμάνοι της πόλης. Μετά τα εγκαίνια όταν έφευγαν οι επισκέπτες (επίσημοι) άνοιγαν όλες οι πόρτες του Καραβάν σαράι και από τον Κουλά κανονιοβολούσαν επτά φορές. Στη συνέχεια, άρχιζαν οι συναλλαγές. Το Κερβάνι ήταν πολύ σημαντικό για την πόλη μέχρι που πέρασε η σιδηροδρομική γραμμή. Ο αρχηγός των ισαφλήδων φορούσε ένα μεγάλο τουρμπάνι (καβούκι), γούνα και στα χέρια του κρατούσε μια ράβδο. Ανέβαινε σε μια εξέδρα με 2 μέλη της Επιτροπής και έβγαζε λόγο. Απευθυνόταν στους εμπόρους με παραινήσεις ώστε να μη πωλούν ακριβά να μην κοροϊδεύουν τους πελάτες δίνοντας σκάρτο εμπόρευμα να ζυγίζουν σωστά και να δίνουν σωστά ρέστα. Επίσης να προσέχουν τα μαγκάλια όταν το Κερβάνι έκλεινε το βράδυ.

(σ. 48, §1) ...Τα Κερβάνια είχαν 12 φύλακες 6 τη μέρα και 6 τη νύχτα. Απευθυνόμενος στους εμπόρους τους παρότρυνε να εκλέξουν δύο φύλακες ώστε να φυλάγουν μαζί με τους άλλους. Αν έχουν παράπονο από τους φύλακες να απευθύνονται στον Αρχιφύλακα. Αν δε λυθεί το πρόβλημα τότε να έρχονται στον ίδιο. Όποιος έμπορος δε συμμορφωνόταν στις οδηγίες διωχνόταν από την πόλη...

(σ. 49, §1) Τα εμπορεύματα έρχονταν με τα πλοία στη Θεσσαλονίκη, στην Καβάλα και στην Αλεξανδρούπολη. Υπήρχαν δυσκολίες μετακίνησης και το μεταφορικό κόστος ήταν υψηλό. Γι' αυτό το λόγο οι Σερραίοι έμποροι περίμεναν το Κερβάνι ώστε να

αγοράσουν από αυτό τα εμπορεύματά τους. Πωλούνταν χαλιά, κιλίμια από το Σάρκιοϊ, υφάσματα από τη Γιάμπολη, αλατζάδες και υφάσματα πολυτελείας από τη Δαμασκό, νυφικά, φουστάνια, καφτάνια, μεταξωτά, γενικά ακριβά υφάσματα, γούνες, πετσέτες, νήματα, μαργαριτάρια, κηροπήγια, παιδικά παιχνίδια, ακόμη και ξηροί καρποί. Όσα εμπορεύματα δεν πωλούνταν τα αγόραζαν οι Σερραίοι ισαφλήδες (συντεχνίτες). Οι μελλοντικοί προτιμούσαν να παντρευτούν στην περίοδο του Κερβανιού ώστε να ψωνίσουν από αυτό τα σχετικά του γάμου. Ο Αγάς της πύλης ήταν υπεύθυνος για το Κερβάνι μαζί με τους φύλακες. Κάθε βράδυ περίμεναν να κλείσουν τα μαγαζιά και έκαναν έλεγχο ώστε να μη μείνει μέσα κανείς. Έσβηναν επίσης και τα μαγκάλια. Μετά τον έλεγχο κλείδωναν την πύλη. Οι φύλακες έμεναν μέσα και έλεγχαν. Το πρωί μετά την προσευχή συγκεντρώνονταν στην πύλη και εισέρχονταν μόνο αυτοί. Οι πελάτες περίμεναν έξω. Οι φύλακες τους ρωτούσαν αν είχαν κάποιο πρόβλημα (κλοπή κ.λπ.). Σε περίπτωση καταγγελίας ο Αγάς της Πύλης με τον αρχιφύλακα έκαναν έρευνα. Μετά την εξακρίβωση επέτρεπαν στους πελάτες να εισέλθουν...

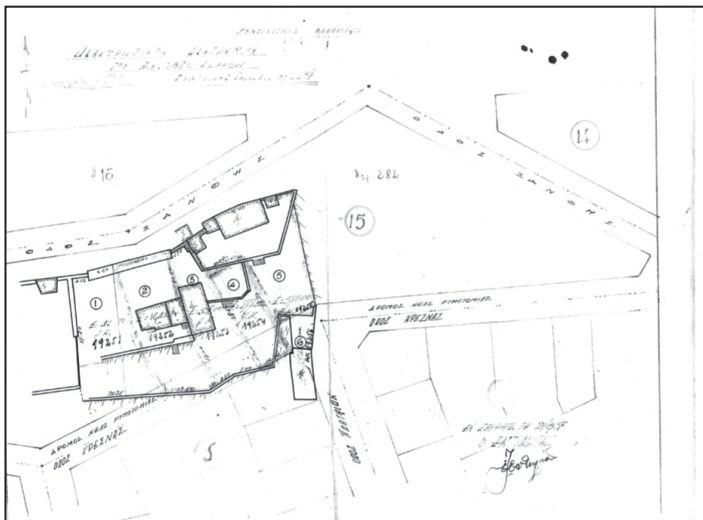
(σ. 50) ...Την τελευταία ημέρα έκλεινε το Κερβάνι με τελετή και με ευχές...

*Τα τελευταία χρόνια πριν κτιστεί το Διοικητήριο που κατασκευάστηκε κατά τα έτη 1891-1895 (το γνωστό κτήριο της τέως Νομαρχίας Σερρών) το Οθωμανικό κράτος για να στεγάσει τις διοικητικές του Υπηρεσίες ενοικίαζε ιδιωτικό κτήριο στη συνοικία Γαζί Εβρενός.

** Γεννήθηκε το 1877. Επομένως, τα εγκαίνια έγιναν στα μέσα της δεκαετίας του 1880.

Εικόνα 1. Λεπτομέρεια αποσπάσματος χάρτη της πόλης των Σερρών του Wilhelm von Chabert. Χρονολογία: 1832. Αριθμός 1. Περίγραμμα κτηρίου του Κερβανιού. Αριθμός 2. Το Μπεζεστένι. Αριθμός 3. Το Εσκι Τζαμί. Αριθμός 4. Το τζαμί του Γαζί Εβρενός.

Εικόνα 2. Διαχωριστικό διάγραμμα οικοπέδου του νέου Κερβανιού, στον συνοικισμό Καλλιθέας. Σέρρες, 21-8-1957.